F 55
nim. 3
s. 89

Puusepp, Karl

Kiviklinke mälestusmärke Pulja kihelkonnast. Tartu ülikooli üliõpilase töö juhendaja (prof O. Sild) märkuste ja hinnanguga

1929

113 l, 7 foto, 22 joon. ja 1 jäljendiga

~~V – 44~~

III – 41.

30 кı..

Kiriklikke mälestusmärke

Puhja

kihelkonnast.

Registreerinud:
Karl Puusemp.
stud. theol.

Aastal 1929.

Töö on väliselt nägus.
Kunstvorpusfänad ja mõisted on puudulised. Paistab, et arhiivi sedagi mis on, ei ole siianeme aja kohta (näit. 1850 etc) küllaldaselt või pea sugugi ära kasutatud. Arhiivi täpne nimestik puudub ka. Materjal on enamast wõid 19. ja 20. sajandist ja see on rahuloldav. Mõnigi kohad osundatud ja arhiivi täpne nimestik koos seada ja arhiivi materjal esemeti sulates ära kasutada.
Keskarhiivis materjal läbi vaadata erinimestik pärast märkida ja

13/XI 1929. O. Pild.

Kiriklikke mälestusmärke.

Puhja

kihelkonnast.

Registreerinud:
Karl Puusemp.
stud. theol.

Aastal 1929.

PUHIA KIRIK

Puhja kihelkond, saksakeelse nimega Kawelecht, asub kesk Tartumaa lääneosas. Kihelkonda ümbritsewad Põltsamaa, Kursi, Äksi, Nõo, Rõngu ja Rannu kihelkond. Valdadest kuuluwad Puhja kihelkonda Kawilda, Kongota ning Ulila, nendest kõige suurem Kawilda, kuhu kuulub 11 küla. Taluhooned näewad suuremalt jaolt weel wanatüübilise ehituswiisiga, õlg katustega ning rehetoad koos elumajadega, kuid sellegi pärast ei puudu ka kõige uuema aja ehitusi. Tähtsamaks liikumise teeks, mis kihelkonda läbistab on Viljandi-Tartu maantee, kuna teine tähtsam tee, mis Viljandi-Tartu maanteega ühenduses, Elwa alewisse wiib. Kõige lähem raudtee jaam on Elwa. Suwel tarwitatakse Tartu sõiduks suuremalt jaolt omnibusi

mis Viljandi- Tartu maantee läbib ning peale selle veetee Emajõe kaudu, kus laev Ulila vallas, Reku talu kohal peatab. Paremaks ning viljakamaks põllumaaks peetakse kihelkonnas Kavilda valla ümbrust, mida rohkem lõuna poole, kus asub Kongota vald, muutub maapind rohkem liivakamaks, mille tõttu ka vilja=saak vähem on. Ulila vald, rohkem Ema=jõe äärne osa - madal, kus vihmastel aastadel vesi terved põllud üleujutab ning see püsis ka põllul, olevat vilja hä=vitab (nagu mineval aastal 1928).

Puhja kihelkonnas, on peale elekt=rijaama Ulilas, ainult vähemaid töös=tuslisi ettevõtteid; nagu: auru-, vesi ja tuuleveskeid, süs villa kraasimise ja ket=ramise vabrik (Sooval). ning peale selle veel mõnedes taludes, auruga laua-lõikusi. Kihelkonna majanduslikeks ning vaimlisenks keskkohaks on Puhja alevik. Siin on kauplusi, kirik, kool

Puhja. Park ja seltsimaja.
Foto Peerna-Selleke.

apteek, arst, piimaühisus, telefoni-kesk=
jaam ning Puhja Hariduseseltsi maja.
Puhja seltsielu algus ulatab umbes 30
aastat tagasi, millise aja kestel selts
väga edurikkalt on töötanud. Tal on
oma maja, kena sisseseadega, siis hea
näiteseltskond, pasuna- ja laulu-
koor, spordiring ning raamatukogu
milles leidub 1500 mitmekülgse si=
suga raamatut. Peale selle seltsimajas telefon,
raadio ning elekter. Seltsielust osa=
võtmine on elav, käidakse sageli
koos isegi 5-10 kilomeetri tagant ning
andakse pidusid, mille sissetulek
mõnikord 500 kroonini ulatub. Selt=
simaja juurde on istutatud kena park,
kus ka spordiväli spordi harrastajatele
leidub. Keset parki on püstitatud vaba=
dussõjas langenutele mälestussammas
Mälestussammas seltsimaja juurde sel=
les mõttes, et vabadusesõja lahtipuhke=
misel on Puhja vapramad mehed

VABA KODUMAA
Foto E. Selleke Tartu.

esimesi nõupidamisi seltsimajas pidanud, et vabatahtlikult samaa kaitseks välja astuda. Nii on „Puhja vabatahtlik polk" nagu rahvas seda nimetab, seltsimajast, kus nad niipalju ilusaid tunde üheskoos elanud 32 ratsahobusel vaenlasele vastu ratsutanud. Seda vapprust pole suutnud ka ümbruskonna elanikud unustada, ning on nende langenute tänutäheks, keset noort pärnapuudest parki 5-al juulil 1925 aastal mälestussamba püstitanud. Mälestussammas on valmistatud kunstniku Starkopf'i kava järele firma Alexsander Eduard Jürgensi poolt Tallinnas ning on maksma läinud 4000 krooni. Samba kõrgus on 12½ jalga, raskus 1020 puuda. Üleval küljel on reljeef, mis kujutab lahingusse minevaid ratsamehi. Selle all aastaarv 1918-1920 ning pühendus:

Töö, mure, laulu vaba kodumaa
jää vabaks sa, jää seisma sa!

Puhja. Vaade kirikutornist.
Foto Peerna-Selleke.

Kiriku poolsel küljel on kivisse raiutud langenute sõdurite nimed.

Pargi alla kuulub maa 6 riiavakamaad on 1923 aastal Puhja koguduse poolt kingitud.

Koolid on Puhja kihelkonnas alguse saanud nagu teisteski Tartumaa kihelkondades 1765 aasta käskkirja põhjal. Nende alguse ning olude kohta puuduvad täpsemad teaded, sest kiriku arhiiv on kaks korda tulekahju läbi kannatanud. Esimene kord Põhjasõja ajal ja teine kord 1912ndal aastal, kus suurem osa arhiivist on hääbunud. 1837 aastal asutatakse Puhja kirikuõpetaja Hollmann'i eestvõttel kihelkonna kool (1837 aasta kooli visitatsiooni protokollis lehk. 11). Mainitud kool pidi vallakoolidele õpetajaid ette valmistama. Kirikuõpetaja Hollmann on nimetatud koolis eesti-keelt õpetanud. Praegu töötavad Puhja kihelkonnas terve rida koole, kusjuures kõige suuremaks

osutub Puhja kõrgem algkool. Nimetatud kooli õpilaste pere ulatab umbes 112ne peale. Koolimaja on paari aasta eest põlenud, kus puhul siis klassitoad on sisse seatud seltsimaja ning Puhja kiriku õpetaja hra Markuse elumaja mõne toasse.

I. Kas on kirikul, õpetajamajal j.n.e 1. mõni kiri ehk aastaarv seinal, uksel, tuulelipul, ristil j.n.e. 2. Kus kohal see just asub? 3. Missugune on tähtajaline kirja sisu? 4. Millal on kirik, õpetajamaja j.n.e ehitatud, mis materjalist ja kui suured nad on? 5. Kas on kirik ja teised sarnased ehitused torniga ehk ilma 6. Kellele on kirik j.n.e pühendatud? 7. Kiriku orientatsioon ilmakaare suhtes?

Puhja kihelkond on kirikuõpetaja Hollmann'i arvates oma nime saanud samanimeliselt külalt, kus ka kirik asub (Tema kroonika lehk 5.) Vanadest dokumentidest leitud (Hollmann'i kroonika lehk 7) et sama kihelkonda varemalt nii mitmet moodi on nimetatud, nagu: Puiga, Pujen, Pohja, Poyha, Poja ning kõige uuemal ajal Puhja. Kas on elanikud kihelkonda nii mitmekesise nimetusega nimetanud, või on see kihelkonna nimetus kirikuraamatute järele aastate vanadusel muutunud, sellest Hollmann ei kirjuta. Hollmann'i kroonika lehk 6) et Pujeni nime all mainitakse kihelkonda ning öeldakse olemas olevat juba

Kordamine.

1397 aastal. Täpsed andmed kiriku ajaloo ning üldse kiriku asutamise aasta kohta puuduvad, sest kiriku arhiiv on kaks korda tule läbi kannatanud. Esimene kord Põhja sõja ajal ja teine kord 1912 aasta suvel, kus õpetaja majas olev suurem osa kiriku arhiivist on ühes õpetajamajaga põlenud. Nii räägib sama koguduse köster hra Peerna: Jõudsin hiljem põleva õpetaja maja juur-de. Õpetajat polnud kodus. Tuul oli nii võrd tugev, et peatselt maja leekides seisis. Ümber-kaudu elanikud katsusid peasta maja-kraami, kuna arhiivi peastmise peale ke-gi tähelepanu ei pööranud. Kui korralduse tegin arhiivi peasta, oli hulk dokumenta juba leekides ning suure vaevaga läks korda sedagi veel peasta, mis siinsis arhiivis prae-gu leidub. Nii on kiriku arhiiv väga puudu-lik. Palju kirjavara põlenud, mõned pro-tokollid pool põlenud, suitsenud ning mär-jaks saamise tagajärel kiri nii võrd kustu-nud, et võimata lugeda. Põlemise tagajärjel

puudub visitatsioonide ning konvendi proto-
kollide aastaline järjekord.

Kiriku-ajaloo kohta annab selgust sama koguduse õpetaja Hollmann'i kroonika, mis kirjutatud 1843 aastal. See mees on väsimata töömees olnud, nii teab rääki praegune koguduse köster hra Peerna. Kellel erilise huvi olnud kirikuajaloo kohta teateid koguda. Nii olnud ta teiste koguduste õpetajatega kirjavahetuses, et möödunud aastate kihelkonna elu-olu ning kiriku ajaloo kohta andmeid koguda. Kahetsedes tähendab härra Peerna, et see mees nii vara siit ilmast pidi lahkuma, muidu oleks meie kiriku ajalugu palju selgem olnud. Ta sures aastal 1849. (Hollmann'i kroonika lehk 16).
Koguduse on asutanud ning kiriku ehitanud Karilda lossi omanik von Tisenhausen 1495-1522 aastate vahel (mis andmedel ta seda tõendab, pole märgitud), kellele kuulusid kõik siin kihelkonnas olevat mõisad. Karilda lossi on ehitanud or-

vrdl. lk. 13!
1397!

W. Evang.-Luth. Gem. i. Russland

dumeister von Vietinghoff 1361. aastal ning hiljem aastal 1495 ühes mõisadega von Tiesenhausen'itele ära müünud. Kus siis viimased on Puhja kirikumõisa põhjendanud maade kinkimisega (Hollmann'i kroonika lehk. 26). Kus ta märgib, et Puhja ja Rannu vanasti üks kihelkond on olnud ja eraldatud tema pärانduse jagamisel vennapoegade Bruno ja Detlof'i vahel, kus Kawilda sai Brunole ja Rannu Detlof'ile.

Samuti kirjutab ka Körber oma kroonikas lehk. 12, et Puhja ja Rannu vanasti üks kihelkond olnud ja on erinenud pärast seda, kui von Tiesenhauseni soole kuuluvad mõisad pärijate vahel ära jagati. Samuti märgib Körber oma kroonikas lehk. 16, et Rannu (Püha Martini) kirik peakirik (mater) olnud, kuna Puhja (Püha Dionysiuse) kirik Rannu abikirik (filia) olnud, kuid mis aastal kirik asutatud, seda ei tea. (Hollmanni kroonika lehk. 24). Aastal 1634 on kogudusel Nicolaus Nüchren esimene lutheriusuline kirikuõpetaja olnud, kes ka ühtlasi

Rannus jumalateenistust pidas, mille juures ta arvab, et sel ajal Rannus ning Puhajas ühine kirikuõpetaja oli Vahepeal öeldakse kihelkond küll täiesti seseisev olevat olnud, kuid Põhja sõja järele aastal 1719-1725 kurnavad katk ja nälg kogudust niivõrd, et neil jälle ühine kirikuõpetaja (Hollmanni kroonika lehk 32).

Mis puutub kiriku asutamise aastasse, siis jääb see puuduliku arhiivi kirjavara tõttu tumedaks. On olemas ainult arvamisi kiriku asutamise kohta, kuid kindlad andmed puuduvad. Nii arvab Hollmann, et kirik on asutatud või ehitatud 1495-1522 aastate vahel. Kuid seal kirjutab endise kirikuõpetaja hra Spööri poeg Petrograadist kirikuõpetaja Meyerile, kes palub oma isa haua eest hoolt kanda, et ta korras oleks ning mainib kirja lõpus, et Puhja kirik on ehitatud 1361 aastal.

Nii käisin Nasja külas, Juhu talu põllul olevat matuse-paika vaatamas

Puhja kirik

asutatud 1364.

Jehowa! ma armastan su koja eluaset ja sinu auumaja paika.

T. laul 26, 8.

mis öeldakse pärit olevat Põhja sõja ajalt. Nimetatud talust, sain ülesvõtte Puhja kirikuga, kuhu peale on trükitud „Puhja kirik, asutatud 1364 aastal.

Nii jääb kindel kiriku asutamise aasta teatmatuks. Pole ka kiriku uksel ega seinal mingisugust aastaarvu, mis tõendaks, millal kirik ehitatud.

Et Puhja kirikut ka Karilda või saksakeelse nimetusega (Karrelechtische) kirikuks on nimetatud, seda ütleb Hollmann (kroonika l. 34) leidma 1630 aasta revisjoni protokollist. Ametlikuks nimeks, ongi Karilda (Karrelechtische), olnud, ehkki rahva keskel küll pikemat aega Puhja nimetus on püsinud. Kõik visitatsjooni, konvendi j. t. protokollid kui ka kroonikad, on kuni 1918 aastani Karilda kiriku nime all kirjutatud, kuna peale seda aastal üldnimeks Puhja saab. Kiriku nimetus Karilda (Karrelechtische) arvab Hollmann (kroonika lhk. 34) Karilda mõisa nimest tulnud olevat

missuguse mõisaomanik Tisenhausen ki=
riku ehitas ning, see juures ka kirikut
mõisa nimega nimetas.

Peale Puhja ning Karrilda (Karrelech=
tsche) kiriku nimetuse, on kirikut veel
St Dionysiuse (Apostel gesch. 17, 34) kirikuks nimetatud (Kroo=
nika lehk 35), millise kiriku nimetuse üt=
leb leidvat 1636 aasta revisjooni protokol=
list ning märgib, et samases protokollis
St. Dionysiuse kiriku nimetuse kohta pikemalt,
kuid eelnimetatud protokoll on põlenud.

Rahva keskel oleva jutu järele nimeta=
takse sama kirikut veel Anne kirikuks.
(Köster Peerna seletus). On olnud keegi Anne
nimega naisterahvas, kes pole allunud ki=
riku seadustele, mille pärast sama näis=
terahvast kiriku müüri sisse olla müüri=
tud nii, et pool pead müürist välja jäetud.
(Sama seletas hra Peernalt) Teiste jutu järele pole
seda kiriku seadustele mitte alluvat
naisterahvast müüritud ~~mitte~~ kiriku müü=
ri sisse, vaid on maetud kirikust eemale

nii et kiriku ega surnuaija vari talle pea-
le ei paistaks, kuid kus võiks see matus
olla, seda ei tea mainida.

Kirik on ehitatud romaani stiils, maa-
kividest, pealt krohvitud ning valgeks lub-
jatud. Katus on kividest. Kirikul on olnud
3 ust. Esiteks kirikusse viidav kahe tiivaga
peauks, siis peauksest vaadates paremal-
pool küljel on olnud uks, mis tarbeduse
mõttes 1903 aastal kinni on müüritud, ning
kolmandaks käärkambri viidav uks. Aknaid
on kirikul 6 - pealt ümbervõlviga, ning käär-
kambril 1, harilik väike aken. Koorkirik
ja laest on puupõrandaga, samuti ka pingid
puust. Kirik pole köetav. Altari ruumis
on kividest võlvitud lagi, pealt valgeks
lubjatud. Kirikut on viimselt 1893 aastal
meister Peeter Türk'u poolt remonteeritud,
millisest ajast juba mõni hea aasta mööda
on, kus siis ka kirik seestpoolt kaunis
korratu väljanäeb. Laest on suuremalt
jaolt lubi alla kukkunud, seinad tolmunud

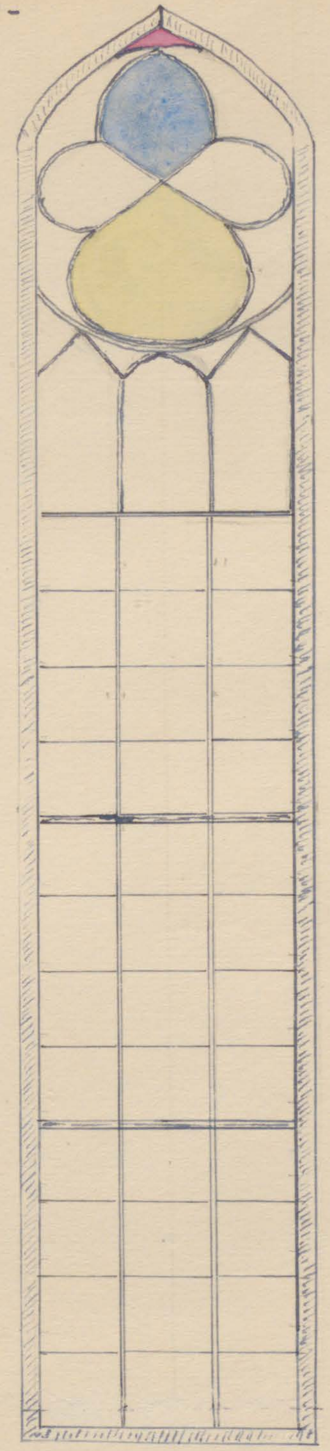

Sama koguduse kiriku aken.
Värvimata ruudud on valged,
harilikust klaasist.

ning niiskuse tagajärjel hallitanud. Käärkammer on köetav, kuhu 1903-al aastal koguduse poolt ahi sisse on ehitatud.

Torni katus on sindlist ning torn puust. Torn on 1889 aasta esimese suviste püha hommikul maha kukkunud, kus siis torn sama aasta 1-ks septembriks meister Kääriku poolt on üles ehitatud. Kellade ruumis on kolm kella ja neli luuki, igas küljes üks. Torni tipus on muna ja rist. Kella ruumis leidub arv 1889, mis tähendab torni ehitamise aastat. uuendatud kujul.

Endine õpetajamaja, mis tule läbi hää-bus on arvatavasti õige vana olnud. Nii kirjutatakse 1838 aasta konvendi proto-kollis (lehk 4), et õpetajamaja üle 100 aasta vana on. Õlgkatusega, väike madal köök, mida samal aastal otsustatakse remonteerida. Et endise õpetajamaja suuruse kohta arhiivst andmeid ei leidnud, selleks andis siis seletust härra Peerna, kes

kauemat aega sama koguduse köster on olnud. Maja olevat ehitatud palkidest, umbes 10 sülda pikk ja 6 sülda lai. Suurus, 7 tuba, köök, 2 sahvrit ning all keldriruumis kolm võlvitud kellert. 1898 aastal (konvendi protokoll lehk 6) on sama õpetajamaja laudadega vooderdatud, mille vahele turbamuld pandud.

Praegune õpetajamaja on ehitatud palkidest 1915^{al} aastal ning on maksma läinud 900 rubla. Maja pikkus 11½ sülda ning laius 6 sülda. Oli kuni käesoleva aastani vooderdamata, kus sel aastal vooderdamine käsile võeti. Õpetajamaja seinal ega uksel mingisuguseid kirju ega aastaarvu ei ole. Suurus 8 tuba, neist 5 alumisel korral ning 3 ülemal. Alumisel korral 2 veraandad, kantselei, leerilaste tuba, 2 sahvrit ning keldri korral kaks ruumikat kellert.

Aast. 1686-1694 on Puhjas kirikuõpetajaks Adrian Virginius olnud, kes kui tuntud

kirjamees ja pühakirja eesti keelde toimetaja oli. 1686. aastal ilmus tema sulest „Meije Issanda Jesusse Kristusse Vastne Testament" 1690. aastal andis ta 50 vaimulikku laulu välja ning 1691. aastal Tartukeelse lauluraamatu, millesse ka „Jerusalemmi Linna Ärrahäetamissest" oli kirjutatud.

Perekonnanimed on rahvale antud 1820. aasta ümber (Meyeri kroonika leh. 19). Läinud aastasaja usulisest liikumisest oleks mainida kreeka-katoliku usku üleminek, kus 1846-48. aastate vahel 1714 luterlast kreeka-katoliku usku üle läksid ning peale selle vennastekoguduse liikumine, mille kõrgemaks tipuks tuleb pidada aega kuuekümnendate ja seitsmekümnendate aastate ümber. Vennastekogudus, kelle palvemaja Puhja külas, umbes 3 kilomeetrid kirikust eemal asus, jäi lonkama 1880. aastate ümber, kuni ta 1905. aasta sündmuste järele täiesti vaibus.

1868 aastal asutati Karrilda õigeusu kogudus
Tema hingede arv on sama koguduse õpe-
taja hära Markuse seletuse järele väike
ning on iga aasta järele kahanemas.

Kelle töö on need kujud ja mis ajast?

NB: Muuseumile tuua!

II. Millal ja mis materjaalst on valmistatud kiriku, abikiriku altar (ehk altarid, kui veel vanu tarvitamata olemas? Millest on altari laud või alus, resp. kas ei ole keskaegset altarikivi, millel ristid nurkadel ehk keskel?

Altari valmistas kunstnik Mühlenhausen (1869 aasta inventaari raamatus) Münchenis aastal 1859, kus see sama aasta 23^dal^ juuni kuupäeval altar kiriku üles seatakse. Samuti valmistas sama kunstnik altari pildid. Altar on valmistatud puust. Paremal ning pahemal pool altari postidele on asetatud marmoralustele peale Pauluse ja Peetruse kuju. Sammaste vahel üks õlimaal raamis, mis kujutab ristilöödud Jeesust. Altar, mille alus on puust, maksis 620 rubla. Värvid, mis altaril esinevad on helesinine, hall ja valge.

Peale selle on kiriku peaukse äärde lapiti üles seatud kivi mille märgid näitavad, et ta keskaegne altari kivi on olnud. Kivi pikkus 1,97 meetrit, laius 66 ~~meetrit~~ centimeetrit ning

paksus 16. centimeetrit. Kivi iga nurgal ning keskel, asub rist (Kivi ristidest tegin coopia, mis asub coopia raamatus). Kiriku arhiivis olevate dokumentides, selle kivi kohta midagi öeldud ei ole. Ei teadnud ka vanemad inimesed selle kivi kohta midagi rääki.

VAADE Puhja KIRIKUSSE

III. Mida kujutab altaripilt, kelle töö ta, on ja mis aastast? Kui altaris mitu pilti ja nikerduisi, siis kõik kirjeldada.

Altari pilt, on valmistatud kunstnik Mühlenhausé poolt Münchenis, aastal 1859. Pilt kujutab ristilöödud Jeesust. Altari postide ääres seisva Pauluse ning Peetruse kuju kohal on piramiidi sarnane nikerdus, mis kujutab mingisugust katust nende pea kohal.

IV. Missugused kirjad leiduvad altaril, altari pildil, altari võrel ja mis aastast, kui kiri ise seda ei ütle?

Mingisuguseid kirju ei altaril, altari pildil ega võrel näha ei ole. Küll aga altari laual, oleva linal on välja õmmeldud kiri:

AUW OLGO JUMMALALE KÖRGEN.

Mis ajast see lina sarnase välja õmmeldud kirjaga pärit, seda ei tea.

V. Mis materjalist on kantsel ehk kantslid (kui neid mitu on) ja mis aastast nad on?

Kantsel asub peauksest altari poole waadates pahemal pool seina ääres. On walmistatud puust, kuid millal ja kes kantsli on walmistanud, seda puuduliku arhiivi kirjawara tõttu teada ei saanud.

Kantslil esinewad wärwid: kantsli katuse lagi seestpoolt sinikas ning äär helesinine. Kantsel seest ning wäljast poolt hall. Katus wäljast poolt pruun, selle nikerduse soonestik walge.

Paremal pool seina ääres asub kõnepult kollakat wärwi.

VI. Missugused pildid, kujud resp. nikerdused ja kirjad leiduvad kantslil ning kantslikatusel ja missugused värvid esinevad?

Kantsli katus on piramidi sarnaselt puust nikerdatud, kirju ega pilte mingisuguseid ei leidu. Kantsli värv hall, katusel pruun.

VII. Mis materjalist, mis ajast ja missuguste kujutuste ning kirjadega on ristimise astjad ehk vaagnad? Mitu neid on? Kas leidub weel kusagil katolikuaegne ristimiskiri?

Praegu tarvitusel olev ristimisvaagen on ümargune ja hõbedast. Pärel mingisugust kirja ei leidu. Kesk põhja asub rist. Vaagen ostetud 1897al aastal. Teisi ristimisvaagnaid ei ole.

Ristimisvaagen.

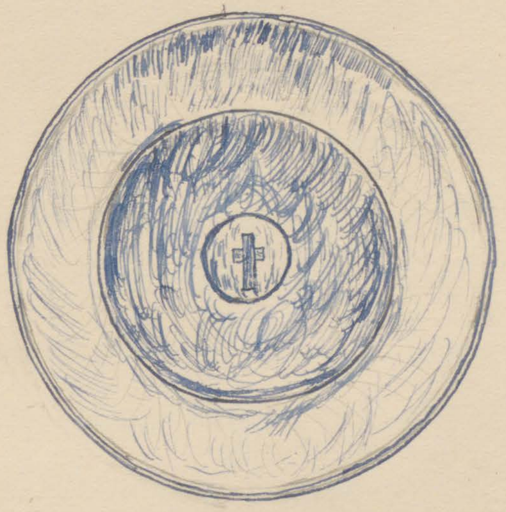

VIII. Mis materjalist, ajast ja missuguse kirjaga on kroonlühtrid ning lühtrid ja mitu neid on.

Kroonlühtreid on neli, mis valmistatud vasest. Millal ostetud ning palju maksnud, seda teada ei saanud. Köster Jaan Peerna rääkis, et sellest umbes 50 aastad tagasi mil nad kirikusse toodud, kuid täpsat aastaarvu pole meeles. Kolm kroonlühtrid on kirjadeta kuna neljanda äärel seisab kiri:

Ulila valla peremeeste poolt
vastastiku läbisaamise tänutäheks.
Albert von Jürgens - Adele von Jürgens
nende hõbepulma kingituseks.
7 juli 1886.

Selle on kinkinud Ulila valla peremehed Ulila mõisa omaniku von Jürgens'ile nende hõbepulma puhul. Et von Jürgens Ulilast lahkus, siis kinkinud ta selle kirikule. Sama kroonlühter asub altari-ruumis. Altari esisel laual asub neli lühtrit

kaks suuremat, kaks vähemat. Lühtrid
on valmistatud rauast ning värvitud halliks.

(mis ajast?)

IX. Mis materjalist, ajast ja mis kirjadega on karikad, kannud, pateenia, krutsifiksid ja muud kirikuriistad ja palju neid on.?

Karikad:

1. Karikaid on üks. Karikas on hõbedast ning seest ülekullatud. Karika ülemises osas on tammelehtest ilustus. Väljaspool jala osas on ringi umber äare kiri:

Geschenkt von der Kawelechtschen Gemeinde am 300 Jährigen Reformation Jubiläum 19ten October 1817.

Oblaattoose:

2. Oblaattoose on üks. Hõbedast, seest ülekullatud. Väljaspool kaanel on mingisugune roosi sarnane sang.

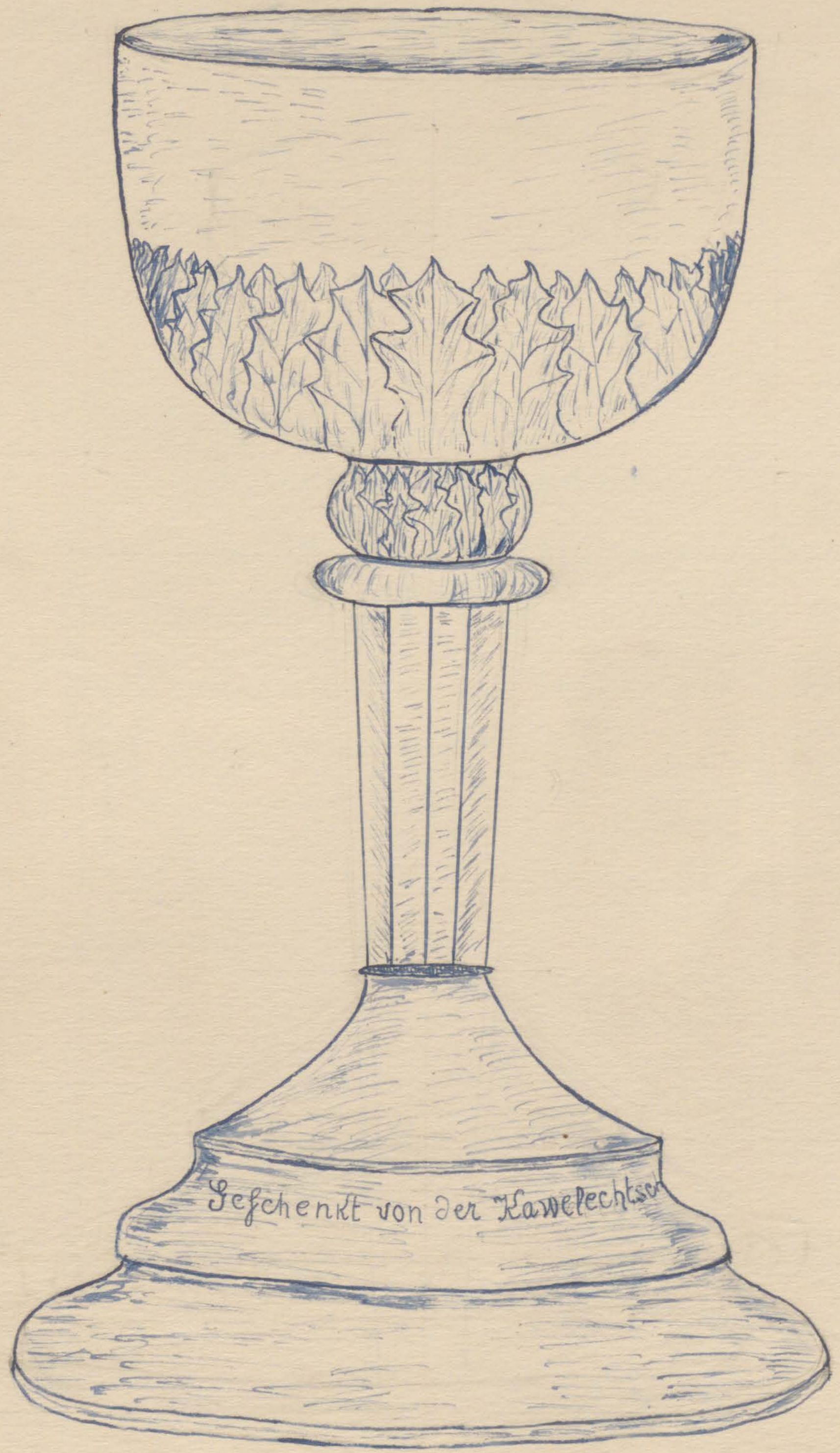
Geschenkt von der Kawelechtser

Ülevalpool äärel seisab kiri:

Geschenk von der Cawelechtschen
Gemeinde 1855.

3. Kannud:

Kannusi on kaks. Mõlemad ühekujulised ja ühesuurused. Kannud on aastast 1881, hõbedast, ning seestpoolt ülekullatud. Kannud on ostetud koguduse poolt. Kuft?

4. Krutsifiks altaril, marmorist rist ja alus, kuju pronks

mis ajal?

Gesenhk von der Cawelechtschen

Gemeinde 1855.

X. Mis materjalist ja ajast, mis kujude ja kirjadega, on ristipalk (trabes), kus seda olemas? Kas on veel teisi rist= palke, olemas?

Mingisugust ristipalki ega trabest kirikus olemas ei ole.

XI. Kas on olemas kirikuseintes nishe ja seinakappe ning milleks neid arvatavasti on tarvitatud

Kirikuseintes nishe ega seinakappe ei ole.

XII. Missuguste kujutuste ja kirjadega on hauakirid ehk hauad, sarkofaagid ja muud hauamärgid kirikus?

Praegu ei ole kirikus ühtegi hauda, hauamärki ega kirja. Pole rahva keskel neist midagi teada, ega leidu ka praeguses kiriku arhiivis leiduvas kirjavaras selle kohta midagi.

XIII. Kas on kiriku all vana krüpta ja teisi hauakabelisi olemas ja mis neist teada? Kes on sinna maetud? Mis kirju leidub seal?

Välispidise vaatluse järele kiriku all mingi-suguseid hauakabelid ei ole. Ei leidnud ka dokumentidest, kus nende kohta midagi oleks öeldud.

XIV. Mis materjalist, kas wapiga ehk ilma, mis pildi ja kirjaga on kirikus, abikirikus, kabelites leiduwad epitaafid (eestikeelsed kuni 1861 aastani ehk wõimaluse korral 1870.a. ladinakeelsed kõik, muukeelsed 1830a)?

Ei ole olemas.

Kas ei ole kirjas?
mis ajast?

mis see tähendab?

XV. Mis aastast, mis kirjadega ja kui rasked on kirikukellad.

Kiriku kellatornis on 3 kella. Kaks kella on muretsetud koguduse kulul ning kaaluvad, esimene suurem 4 punda 9 naela, teine vähem 3 punda 15 naela. Mõlematel kelladel asub alumisel äärel kiri:

PUHJA KOGGUDUS 1877.

Kolmas väiksem kell, vaskne ning mis kaalub umbes 1 puud, seisab üleval kellatornis tarvitamata. Kord olevat Soova veski järv kuivaks lastud ning see kell sealt leitud.

Kella alumise äärele on mingisuguse kõva asjaga järgmine kiri peale kribitud.

SOWA MOLTRI 10 RUBLIT.

XVI. Missugused monumentaalkirjad leiduvad muidu veel kirikus, abikirikus j.n.e. näiteks: servtel, ustel, pinkidel, orelil piltidel j.n.e.?

Kiriku ustel, pinkidel, orelil ega piltidel mingisuguseid monumentaal kirju ei leidu, küll aga kiriku servtal ja nimelt altari poolsesse ruumi, on servtale koguduse poolt kingitud ning kinnitatud neli üle hõbedatud tahvlikest, endise kirikuõpetaja härra Meyeri ning tema abikaasa mälestuseks.

Kaks tahvlid, on ümmargust laadi, milledel leidub kiri:

1. Jeannete Caroline Helene
MEYER
geb Heimberger.
geb 4 juni 1804.
gest 11 Febr 1874.

Sama plaadi all asub neljakandiline plaat järgmise piibli salmiga:

Sei getreu bis an den Tod, so will ich
dir die Krone des Lebens geben
Joh. 2, 10.

2. Ludwig Leonard
MEYER

geboren 25ten August 1795 in Ledemannshof
gestorben den 5ten Januar 1869 in Dorpat.

Samuti asub ka selle plaadi all nagu tema abikaasalgi ümargune plaat järgmise kirjaga:

In deine Hände befehle ich
meinen Geist, du treuer Gott.

Peale eelnimetatud plaatide ripuvad samas altari poolses ruumis 11 pärga, mida on toodud pärast vabadussõjas langenute hauasamba avamist kiriku alalhoidmiseks.

Pärjad on kingitud järgmistelt seltsidelt ning paeladelt on lugeda järgmine kiri:

1. Kongota Vallavalitsus.
2. Kavilda Tulekustutuse Selts.

Nende püha pigistused
Kostku meile kustumata.

3. Hirtsjärve malevkond.

Puhja langenud kangelastele

4. Puhja kihelkonna langenud Vabadus-
sõja KANGELASTELE.

Sõjaministeerium.

5. Langenud Puhja kangelastele

Kaitseliidu keskjuhatus

6 Puhja langenud Kangelastele 1918-1920.
Kavilda wald.

Teie töö oli võitlus.
Teie rahu oli võit.

7. Siseminister ja Kindral Laidoneri
nimelise invaliidide kapitali komitee.

8 Ulila wallawalitsus ja nõukogu

Nende vaeva väsimused
Kostku meile kustumata.

9. Mäletame oma langenuid kangelaisi

Puhja Laenu-Hoiu Ühisus
Puhja Piimatalituse-Ühisus.
Puhja Kontroll-Ühisus.

10. Langenud Puhja kangelastele

Tartumaa-Malewa

11. Wabadussõjas langenud kangelastele

Kawilda Ap-Õig. Kogudus.

Puhake Eestimaa pojad!
Surmas Teid wõitluse tund
Andku Teil manala kojad
Rahu ja igawest und....!

Endine orel on kirikusse toodud ning õn=
nistatud 1839-al aastal. Kuid, et sama män=
guriist hääleliselt väike olnud ning män=
gus koguduse soovi pole suutnud rahuldada,
siis muretsetaks 1881. aastal uus orel.
Mänguriist on valmistatud orelimeistri
Mühlverstedti poolt Tartus ning on maksma
läinud 2900 rubla. Raha on saadud kogu=
duselt. Vana orel olla viidud siis köstri=
majasse, kuid et viimane 1914 aastal põles,
on sellega ka orel põlenud.

Foto E. Selleke Tartu.

XVII. Missugused hauakirjad, on kiriku ümber olevatel haudadel (eestikeelsed kuni 1861 resp. 1870 a, ladinakeelsed kõik, muu = keelsed kuni 1830 a)? Kas on need kirjad lamavatel hauakividel, või ristidel, või sammastel ja missugulised on need plaadid, ristid ning sambad? Kes on need maetud isikud olnud, kui hauakiri seda ei ütle?

Kiriku ümber mingisuguseid haudu ega hauakirju ei leidu. Kuid rahvajutu järele on ennemalt kiriku ümber olevas aias surnuaed olnud.

Rääkides Juraku talu vanaperemehe hra Juudas'ega, kes mainis, et tema mäletavat veel vanu haua künkaid, kuid kes sinna maetud ning millal see matusepark seal tarvitusel võis olla, sellest midagi ei tea seletada. Köster härra Peerna arvamise järele võis see matuse park olla asutatud ühes kirikuga, kuid et kiriku arhiivis olevatest dokumentidest selle kohta midagi ei leidu, siis ei saa selle kohta midagi (kindlat) mainida. Ennemalt, umbes 40 aastat tagasi seisnud ühe haua peal veel kiviristi, kir=

jadeta. (Nii seletab köster hra Peerna). Sama rist olevat matusekohalt maha langenud, mille tõttu seda siis kiriku müüri äärde toodud. Rist mis asub kirikuaia kivist müüri ääres, on seal veel praegugi näha. Risti kõrgus 1 meeter 16 sent. Rist pole raiutud vaid loomulikul teel kasvanud.

Sama matusekohta kus see rist olevat seisnud on järgmine jutt rahva keskel. Kord olnud keegi Rootsi kindral karujahil. Haavanud karu, kuid mitte surmavalt, kusjuures karu kindralile kallale kippunud. Selle peale lasknud keegi mees karu maha. Et nimetatud mees kindrali karu käest peastnud, kinkinud kindral talle Soova talu (Talu on olemas umbes 3 kilomeetrit kirikust eemal). Selle talu nimetuse järele hakatud seda meest, kes kindrali peastis Soova Märdiks nimetama. Sama mees olevat siis ka sinna kiriku aeda maetud ning eelnimetatud rist tema mälestuseks püstitatud. Käisin isiklikult samas talus asja

Kirikimine

Mis ajal see oli?

kohta lähemat selgitust uurimas. Matuse kohta midagi ei üteldud teadvat, kuid mis talu kirikimisesse puutub, siis on see tõsi.

Kindlaksteha!

XVIII. Missugused surnuaiad on kihelkonnas, mis ajast ja kui suured nad on? Kellel neist on kabel praegu kellel ennem olnud ja misnimeline on kabel? Kas on kabelisse maetud, kes ja kunas? Kas on hauakiva olemas? Mis kirjad on üldse kabeli seintel ehk kabeli sees.

Surnuaedu on kaks, kuna kolmas ainult rahva jutu järele kiriku juures oleva müüriga ümbritsetud aias pidi olema. Viimasest pole teada enam midagi. Pole näha ühtegi hauda ega risti. Pole ka teada millal, see on asutatud ning kes sinna maetud. Kuid nagu varemalt mainisin, teavad vanemad inimesed rääkida, et ennemalt veel haudade kohad nähtaval olnud.

Teine surnuaed asub kirikust umbes kilomeeter eemal. Samuti pole ka selle surnuaia asutamise aastat teada. Surnuaia suurus ulatab üle vakama. Surnuaed on olnud väljastpoolt ümbritsetud kraaviga ning seestpoolt madala kivimüüriga Praegu on kraav kinni kasvanud

ning kirrimüür täiesti lagunenud On näha ainult üksikuid kõrgemaid hauakünkaid, kuid teised kõik suuremalt jaolt sissevajunud Rääkides Kestli talu vanaperemehe samuti ka mõne teise vanema inimesega, kes arvavad, et samasse surnuaeda ka katku ajal on maetud. On näha sarnaseid sisselangenud haudu, mis pea risti üle surnuaia ulatavad. Nii arvatakse siis, et sarnastesse pikkadesse sisse=langenud haudadesse korraga palju inimesi on maetud, missugune matus võis olla katku ajal.

Samas surnuaias leidub endise sama koguduse õpetaja Spöreri matus, kus leidub lamav hauakivi järgmise kirjaga. Peale nimetatud kivi teisi hauakive ega ainukestki risti ei ole, pole ka muud tähelepanu väärset.

Õpetaja Spören haual lamaw haua=kiwi. Kiwipikkus 1m. 68 cent, laius 85 cent.

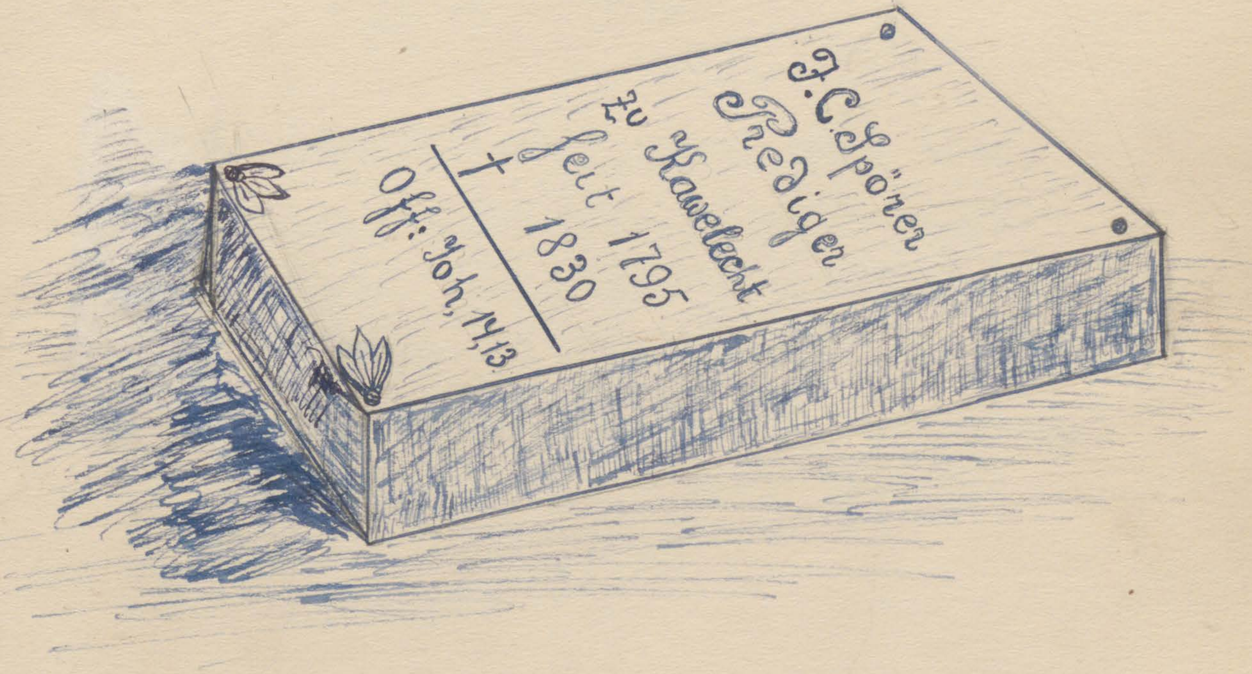

Õpetaja Spöreri hauakivil leiduv kiri.

J. C. Spörer.
Prediger
zu Kawelecht:
seit 1795
† 1830.

Off: Joh: 14,13.

Kolmandana surnuaiana võib nimetada mida käesoleval ajal matmiseks tarvitatakse. Surnuaed on asutatud 24^al^ juunil 1840^al^ aastal ning kannab nime „Puhja surnuaed" Suurus 6 vakamaad. Ümbritsetud madala kivi-müüri ning kraaviga.

XIX. Mis kujuline ja kirjaga on surnuaia värav.

Surnuaial mingisuguseid väravaid ei ole, ainult sissekäigu kohal kaks kivisammast. Sambad on püstitatud 1900 aastal. Sammaste kõrgus 2 meetrit 5 centimeetrit.

XX. Missugused on vanemad haua= kirjad surnuaidades (eestikeelsed - 1861 resp. 1870, ladinakeelsed kõik, muukeelsed 1830) ära= tähendades kas hauakiri leidub hauaplaa= dil või ristil ja mis kujuline see rist või sam= mas on. Kes on maetud isikud kui kiri seda ise ei ütle.

Nõuetavast normist auakirju palju ei leidu. Kõige vanem säilinud hauakiri on saksakeelne pastor Hollmann'i ristil, aas= tast 1849. Ristist tegin joonise ning ristil olevast kirjast koopia (Koopia on teises vihus, kuna joonis samas kaustikus.

Ristil oleval plaadil on järgmine kiri

Pastor August Hollmann
geb in Eecks 2 Febr. 1801. gest in Dor= pat 31 Aug 1849.
Psalm 39,13. Ich bin beides, dein
Pilgrim und dein Bürger
wie alle meine Vater.

(Nii nagu haua kirjad originaalselt välja näe= vad, seda on koopiadest näha).

Pastor A. Hollmann'i
hauał seisev rist.
Aastast 1849st

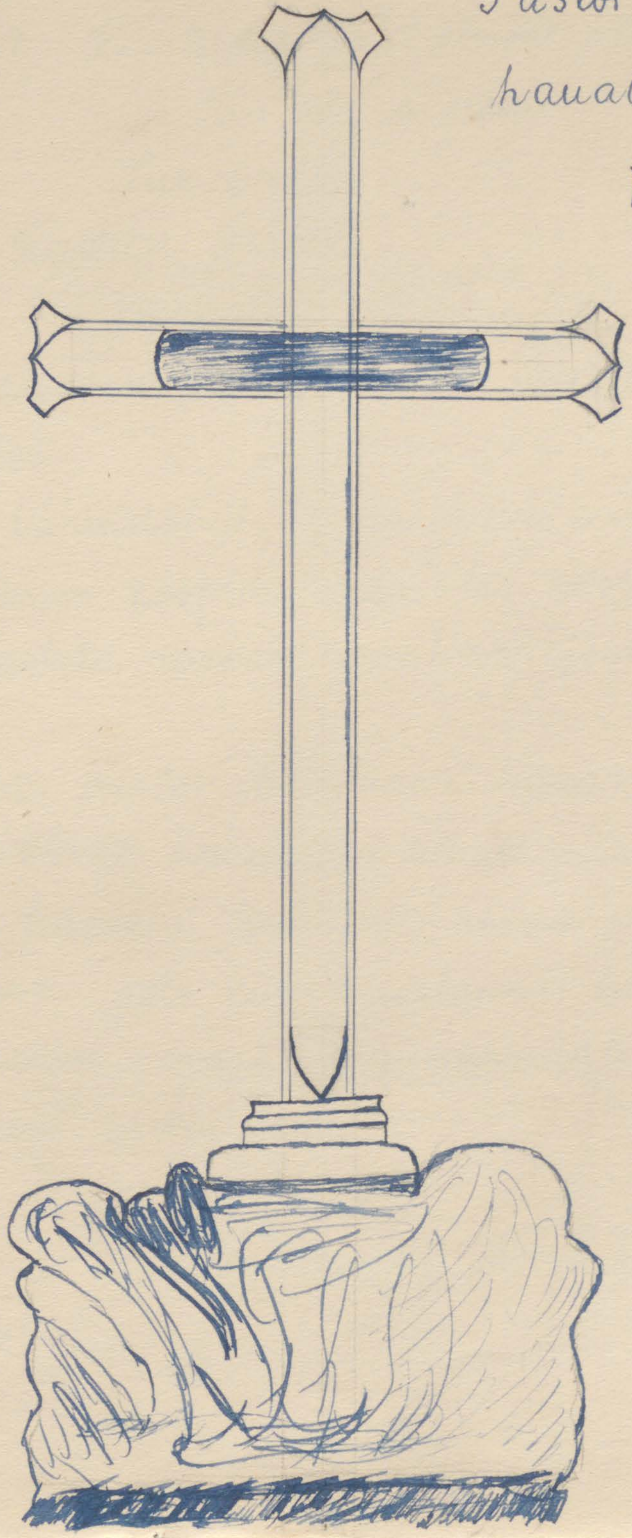

2. Järgmine vanem hauakiri, on aastast 1867. Kiri leidub ristil oleval plaadil.

Kiri on järgmine.

Siin einkab.

Kaddri Arrak.

Jago lesk.

Sündenu 23 Januaril 1811. ärrakolnu 12 Julil 1867.

(Olgu tähendatud, et iga hauakirja kohta on olemas koopia raamatus koopia ning risti kohta samas kaustikus joonis).

3. Peale pastor Hollmann'i hauakirja on saksakeelseid hauakirju ainult mõned üksikud. Samane hauakiri, mida praegu esile toon, pole küll nõuetavast normist kuid sellegi pärast üks vanematest, mida surnuaial leida võis.

Ristiplaadil on järgmine kiri:

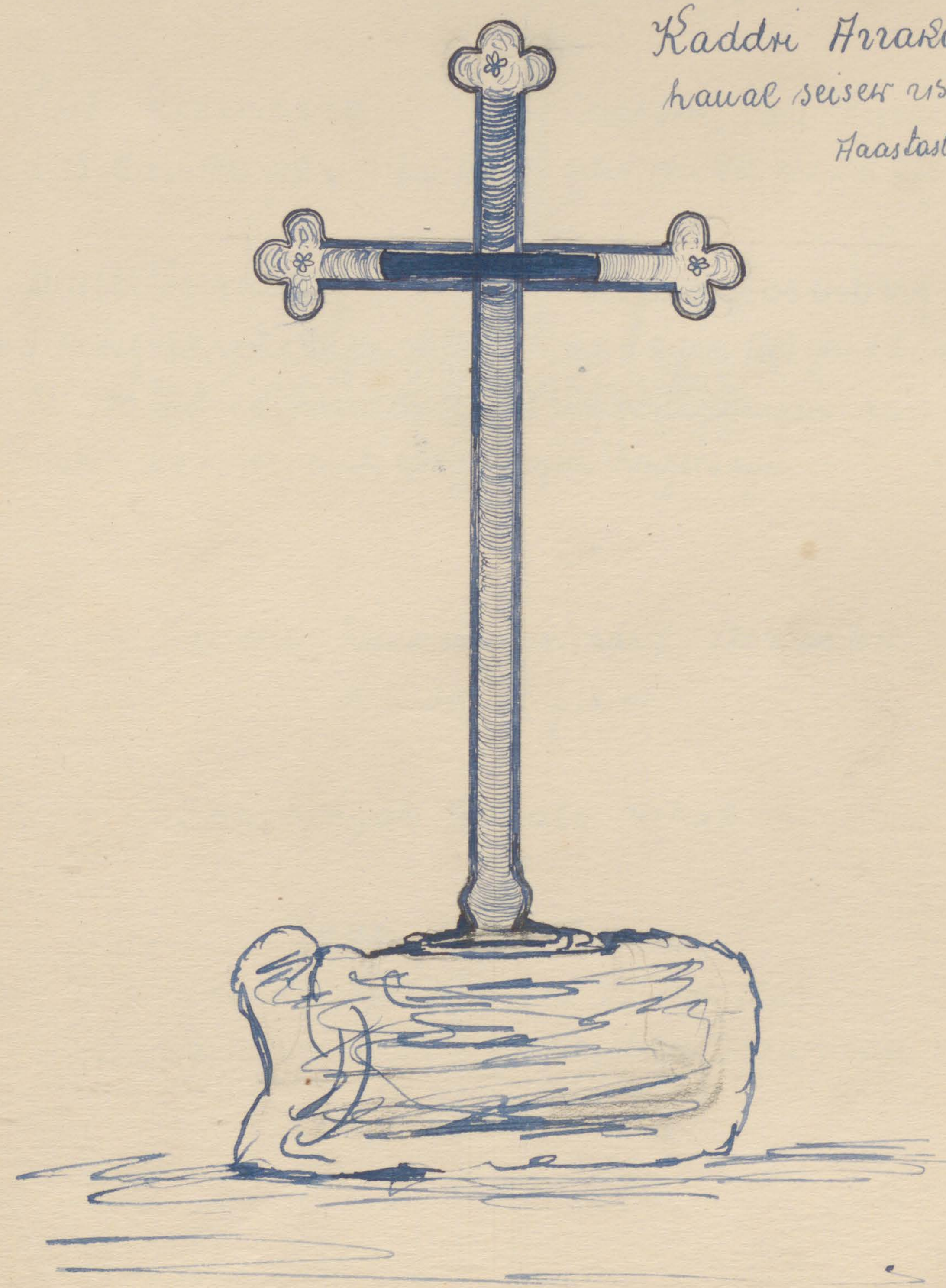

Kaddri Arraku
haual seisev rist
Aaastast 1867.

Hier ruhen in gott.

Peter Rosenberg.
geb. d. 15 März 1793, gest. d. 15 Mai 1855.

Marie Rosenberg.
geb. d. 16 Aug 1801, gest d. 25 Jan. 1867.

deren Enkel Paul Rosenberg.
geb. d. 4 Aug. 1864. gest. d. 17 Aug 1868.

Alfred Rosenberg.
geb. d. 2 Juni 1867, gest. d. 6 Ockt 1868.

Unsere Heiland. Jesus Christ, ist uns vorangegangen, dass wir dahin, wo er ist, auch seelig mögen hingelangen.

4. Käesolev hauakiri, on pärit 1869 aastast.
Kiri on järgmine.

Siin hingab Jumala rahus.

Jaan Krisemann.
sünd 8 Jan 1847. Kool 18 Sept 1869.
Õnsa omma ne koolnu, kea Issandan koolwa.

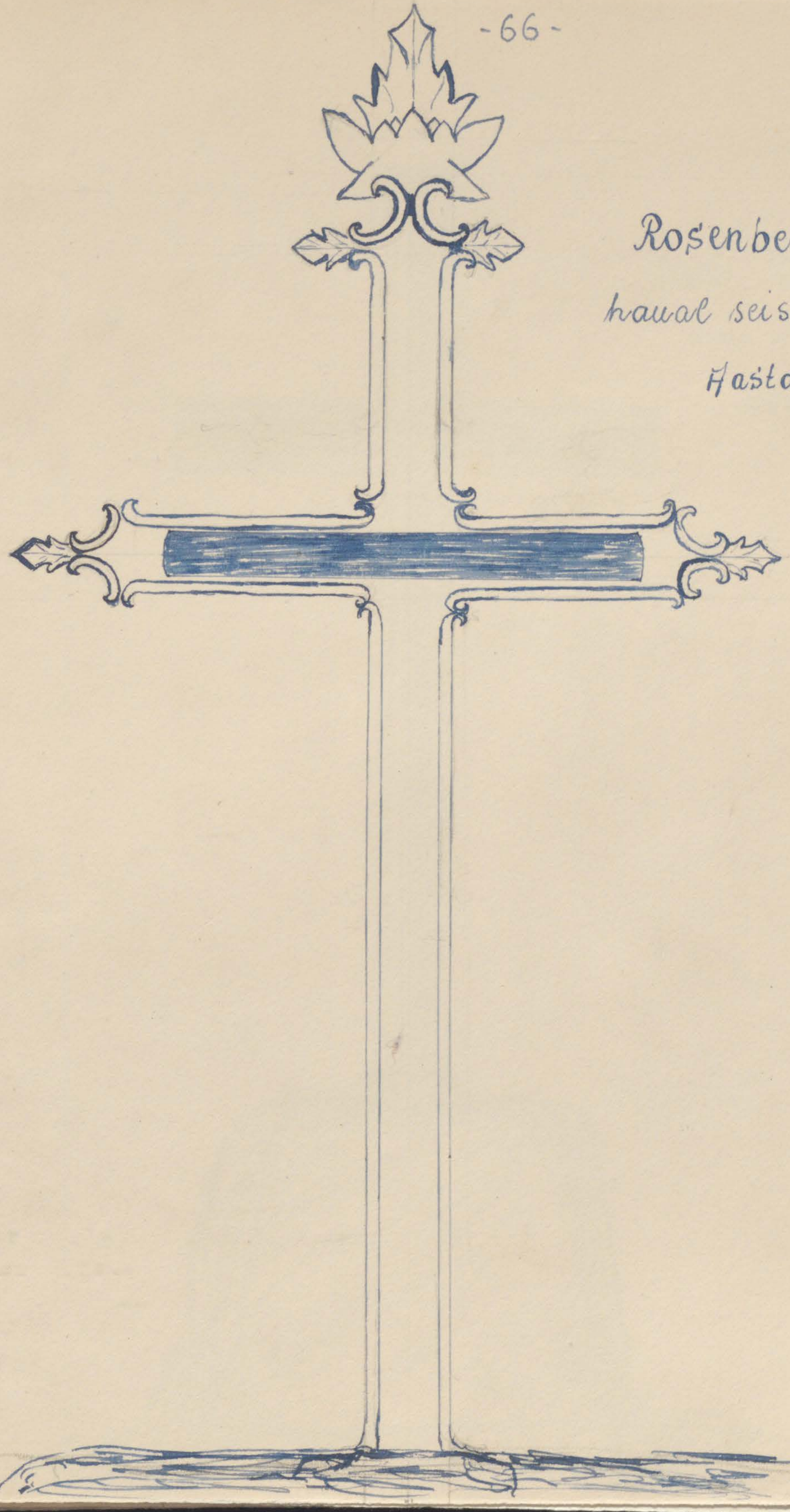

Rosenberg'ide
haual seisev rist.
Aastast 1855.

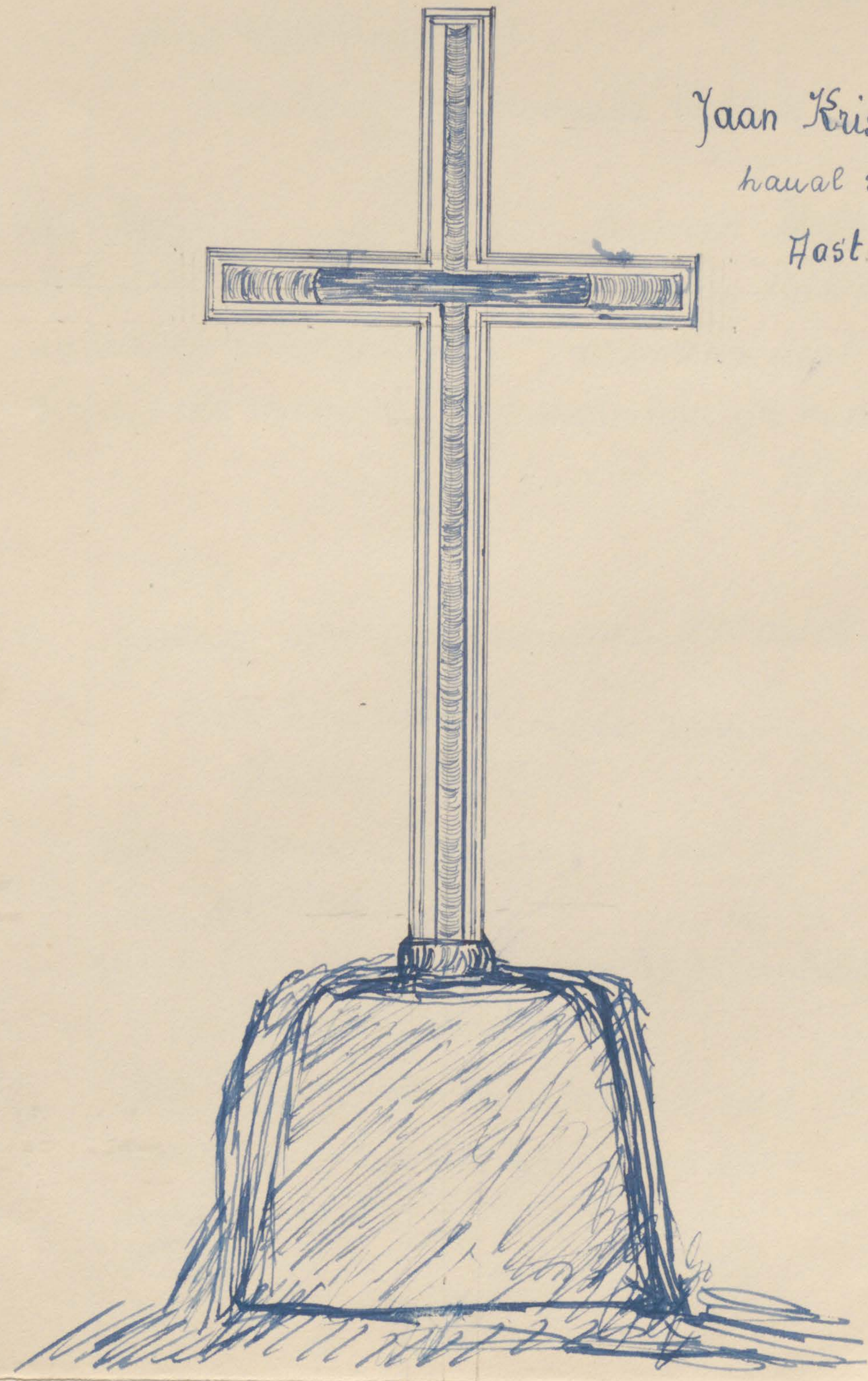

Jaan Krisemann'i
haual seisev rist.
Aastast 1869

5. Siin seisew ristil oler kiri oleks järgmine: ning pärt 1872st aastast.

Siin hengawa Jummala rahhun.

Ewa Mesi, koolu 9 September 1874. wannaus 47 Aaastad.	Miina Mesi, koolu 1872. wannaus pool Aasta.

Kristus om minno ello, nink koolminne on minno kassu Filip. 1,21.

6. Järgmine ristil seisev kiri oleks 1890 aastast.

Siin hingawad Jumala rahus.
Andres Kalk.
sünd 30 Januaril 1823 surn. 27 Julil 1890.
abikaas Kadri
sünd 24 Detsembril 1820 surn. 23 Oktobril 1889.

Kes Jehowa kotta on istutatud, need saawad meie Jumala õuede sees hal= jendama.

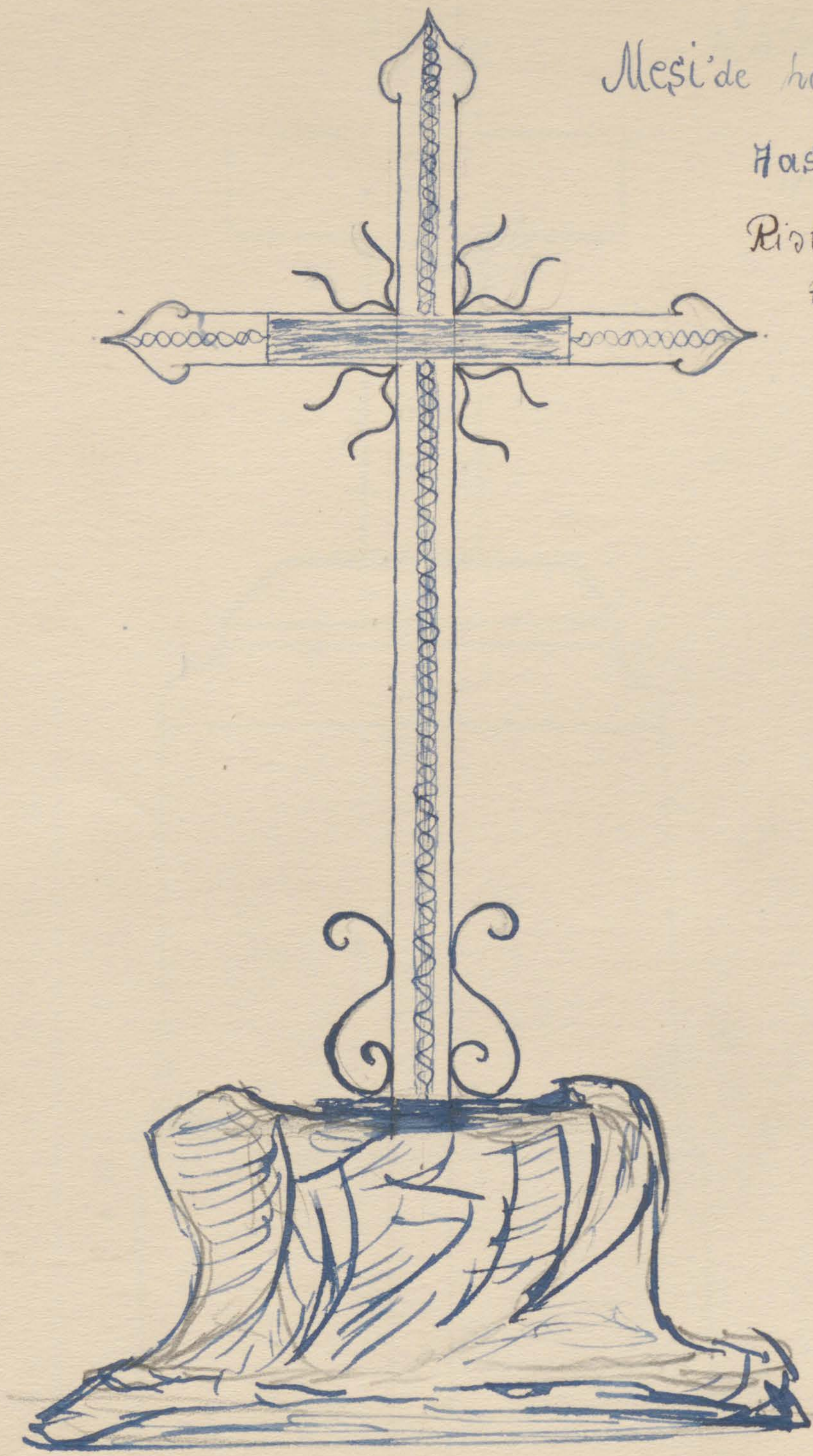

Meşi'de haual seisev rist

Hastal 1872.

Rist on valmistatud traadist.

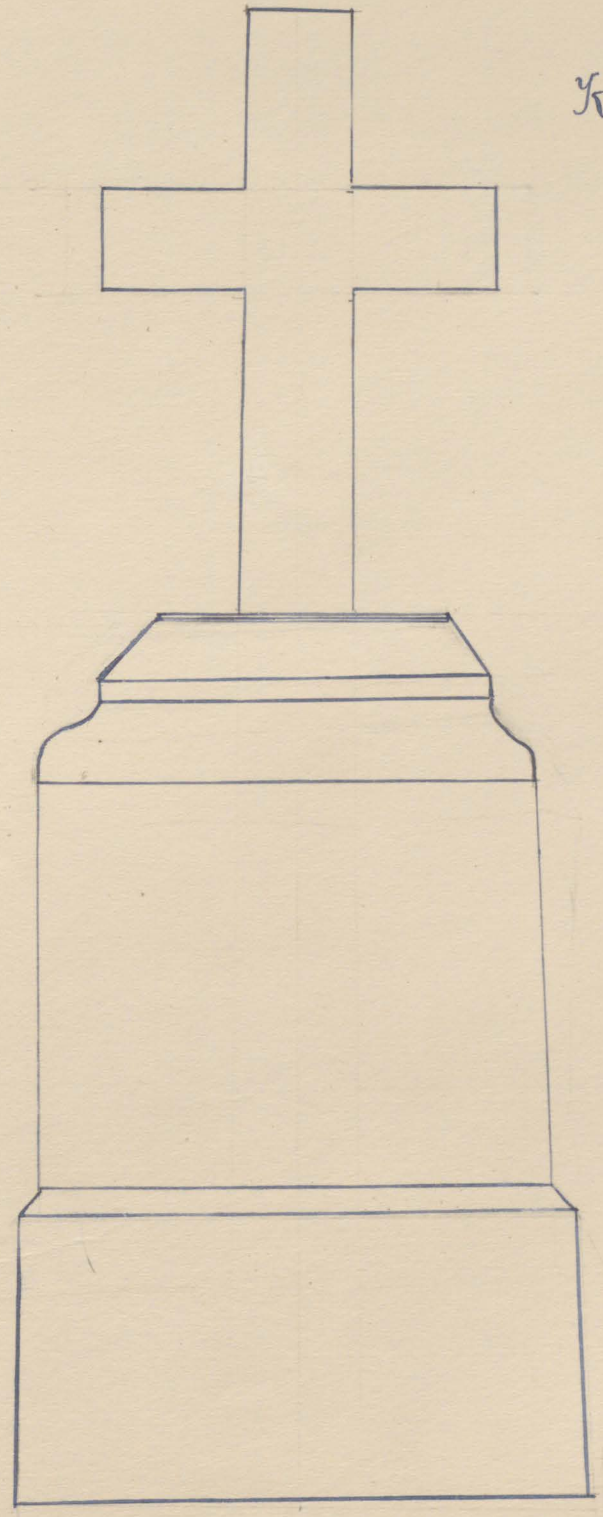

Kalk'ide haual seisev rist.
Hastal 1890.

Et eelpool esiletoodud ristide plaa= tidel olevad kirjad küll nõuetud ajast pärit ei ole, kuid tahtsin sellega näidata, et sealses surnuaias kuni uuema ajani ristidel umbes samasugust tüüpi kirjad esinevad.

Et mitte kõiki ristide plaatidelt tehtud koopiaid sama kaustikusse sisse kanda, siis on neid näha koopia raamatus.

XXI Missugused on iseloomustavad haua-kirjad ehk tähtsate isikute hauakirjad hilisemast ajast, mis kujulisel hauamärgil? Kas on Eesti avaliku edustajate haudu, missugused on mälestusmärgid neil haudadel ja mälestusmärkide tähtajaline kiri?

Tähtsamad isikud ning avaliku elu edustajad, mis samasesse surnuaeda on maetud, oleks järgmised:

1. Pastor August Hollmann, tema haual leiduv kiri on eelpool nimetatud.

2. Teine kirikuõpetaja, mis sama surnuaeda maetud, on Meyer. Tema ristil seisab kiri.

Psalm. 32. 1-7. Jes. 54. 10.
all oleval ristiharul.
Julius Meyer.
geb 16 Apr. 1822, gest 19 Febr. 1907.
Pastor zu Kawelecht
1851 - 1891.

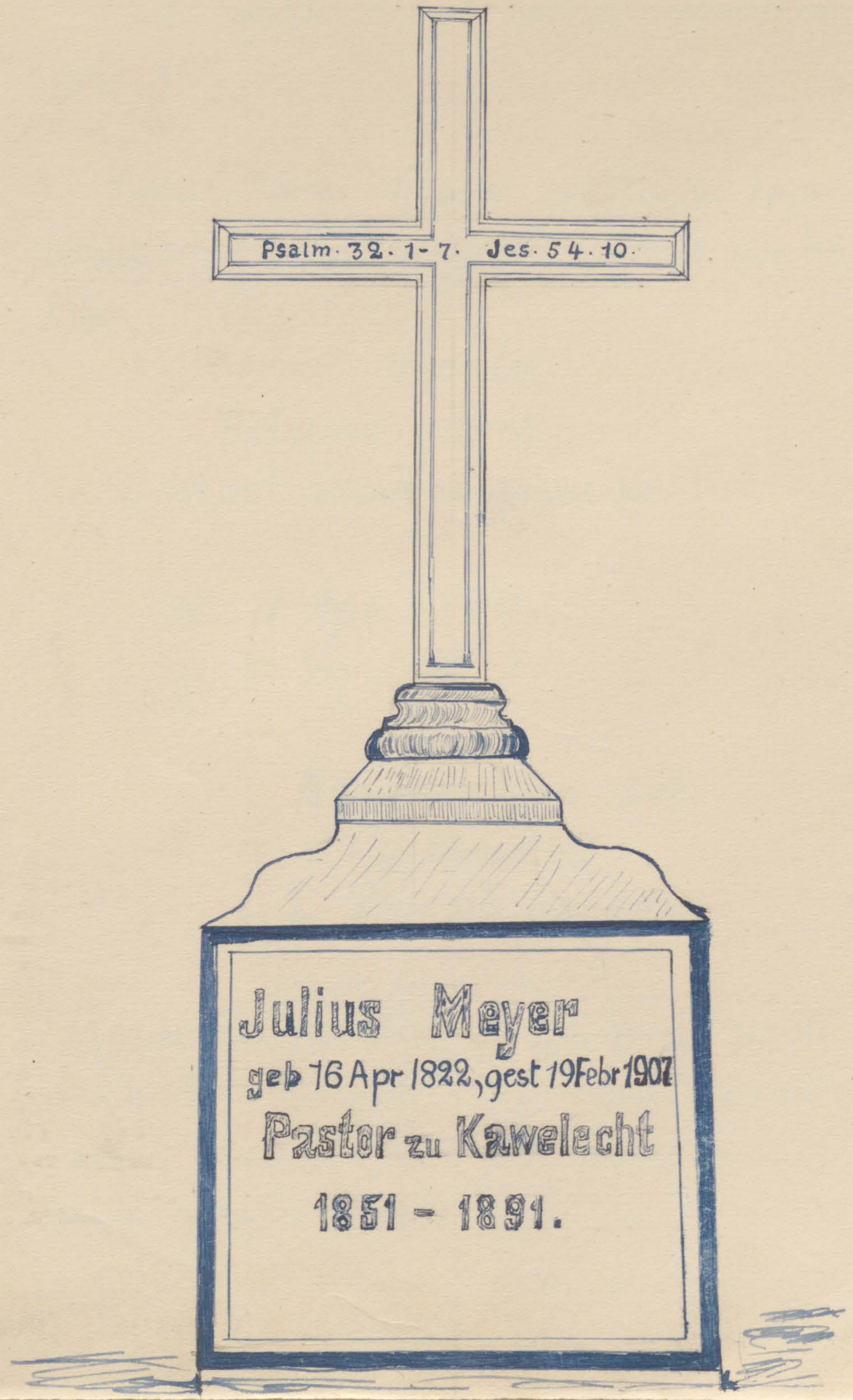
Psalm. 32. 1-7. Jes. 54. 10.
Julius Meyer
geb 16 Apr 1822, gest 19 Febr 1907
Pastor zu Kawelecht
1851 - 1891.

(Ristil olevast kirjast koopia raamatus koopia).

3. Kolmandana isikuna, kes Puhjas tegev olnud ning keda sama surnuaeda maetud, oleks:

Docktor.

Woldemar Flint.

Ristikivil seisab järgmine kiri:

✡ 17 Apr. 1891,
✝ 21 Sep. 1920.

Ma himustan siit
lahkuda
ja Kristusega olla.

(Olgu tähendatud, et iga isiku ristilt on tehtud koopia, mis näha koopia raamatus, samuti ristist joonis, mis asub samas kaustikus).

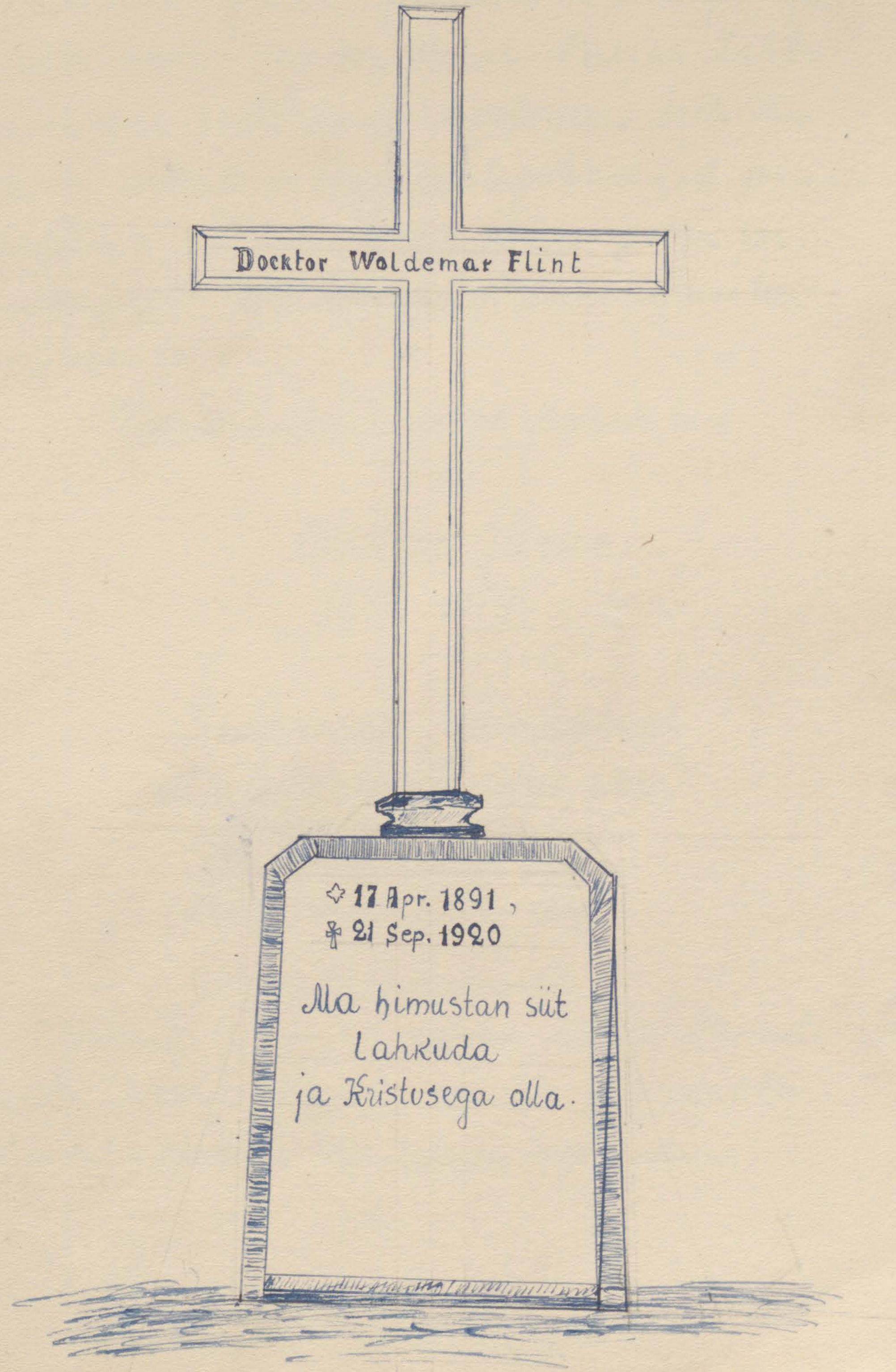
Docktor Woldemar Flint
✧ 17 Apr. 1891,
† 21 Sep. 1920
Ma himustan süt
lahkuda
ja Kristusega olla.

4. Oskar Järve, praeguse ~~kirikuõpetaja~~ Laiuse järve vend, kes on olnud Puhjas tähtsamaks seltskonna tegelaseks seltsielus ning vabaduse sõja lahtipuhkemisel eestvõtjaks „Puhja vabatahtliku polgu formeerijaks". On langenud vaenlase vastu võitlemisel.

Tema haua-sambal seisab kiri:

Oskar Järve
1898-1919.

Suuremat armastust
ei ole kellegil kui see,
et ~~oma~~ tema elu
jätab vendade eest.

(Isikute tegevuse kohta andis ülevaate köster härra Peerna, kes üle 40ne aasta sama koguduse teenistuses tegev olnud).

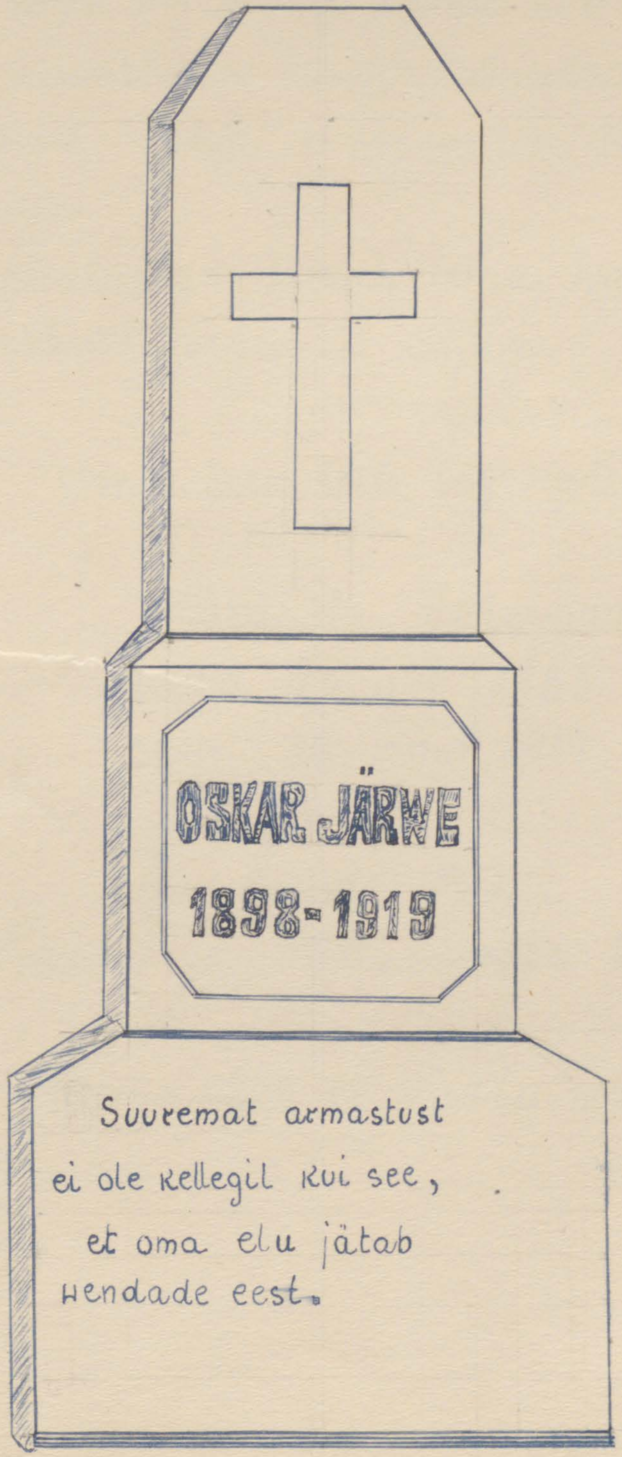

Oskar Järwe

haual seisev sammas.

5. David Normann, kes pikemad aega tegev on olnud sama kiriku nõukogu esimehena ning edumeelselt kaasa töötanud Puhja seltskondlise elu arendamiseks.

Mälestuseks seisab tema haual marmor tahvel järgmise kirjaga:

Oma armsale tegevale liikmele

David Normannile
sünd 25 okt. 1865
surn. 30 junil 1901.

Tänulikud Puhja
Laulu ja Põllumeeste Seltsid.

Armastus ei kustu iial ära.

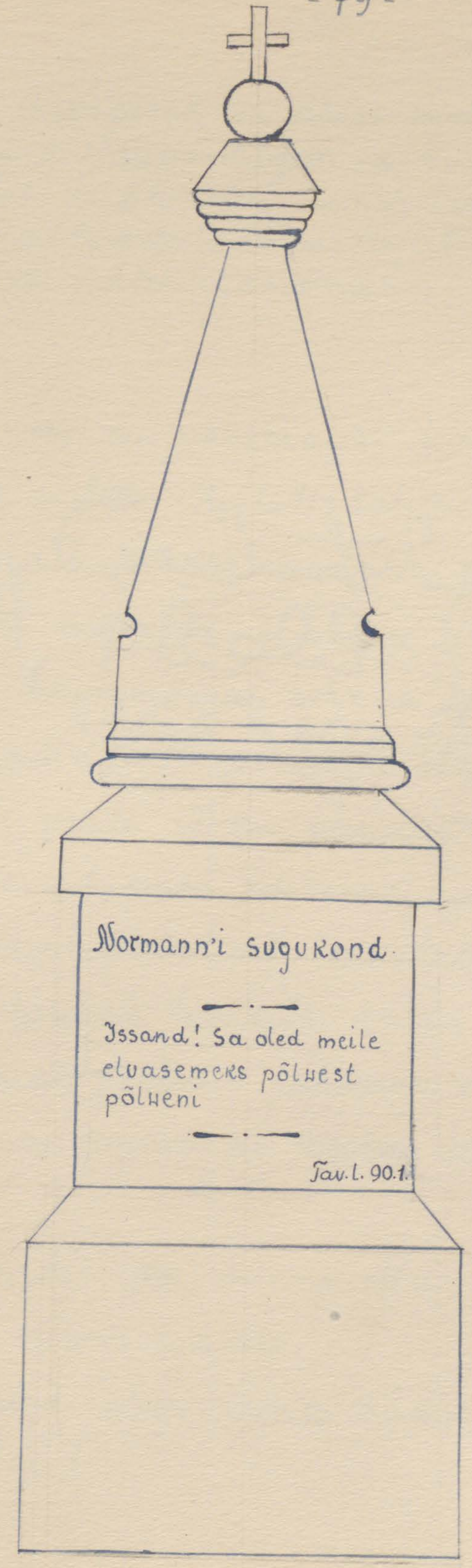
Normann'i sugukond.
Issand! Sa oled meile eluasemeks põlwest põlweni
Tav. l. 90.1.

NB: Tüübid tulewad siin kirjeldada! (kronoloogiliselt).

XXII. Missugused on üldse kihelkonnas olevad hauamärgid ja mis aastatel umbkaudu esineb iga tüüp (hauaplaadid, mitmekujulised hauaristid (hauasambad).

Kihelkonnas wanematest hauamärkidest esinewad ristid. Ristide lahkuminek oleneb nende kujust, mida on näha punkt XX ja XXI-se all. Tuleb mainida, et umbes 1900 aastani esinewad hauamärgid rohkem ristide kujul, kuna umbkaudu sellest aastast peale hauasammaste peale rõhku pandakse.

Wanemast, kuni hilisema ajani on kõige rohkem ristiplaatidel tarwitatud kirja:

„Siin hingab Jumala rahus" ....; ning samal plaadil lahkunu nime all kiri:

1. Õnsa omma'ne koolu, kea Issandan koolwa.

2. Kristus on minno ellu, nink koolmine on minno kassu.

3. Nüüd olen mina wäärdnu, kõik risti wiletsust

4. Kes Jehoowa kotta on istutatud, need saawad Jumala õuede sees haljendama.

Uuemal ajal ettetulewad hauasambad oleksid umbes nüsugust liiki, mida joonistel näha.

Peeter Tuwike'se
perekond
1921

Jaan Kasan'i
perekond.
1924

XXIII. Kas on hauamärkide hulgas kuriosumisi, missuguseid ja mis ajast? Kas on muidu kohalikke iseäraldusi?

Omapärastena võib nimetada riste, mis on valmistatud raudtraadist, ning mõned ka päris rauast välja taotud. Ristidel mingisuguseid kirju ei leidu, mille tõttu ka teadmatuks jääb, kes sinna maetud

Köster härra Peerna seletas, et umbes üle 50^ne aasta tagasi elanud Puhja külas keegi sepp Tigane, kes sarnaseid riste olla valmistanud. Joonised ristidest eelpool.

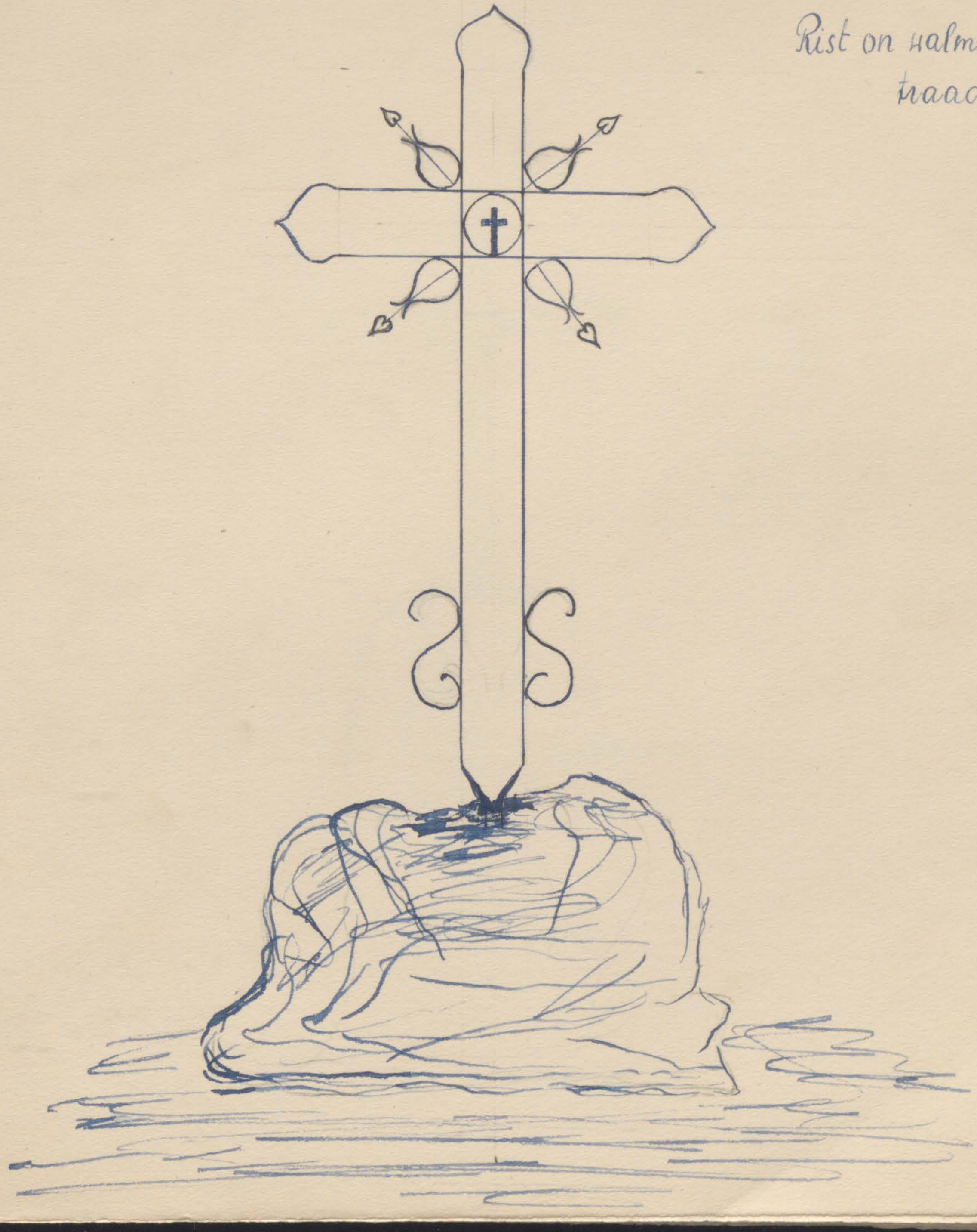

Rist on valmistatud traadist.

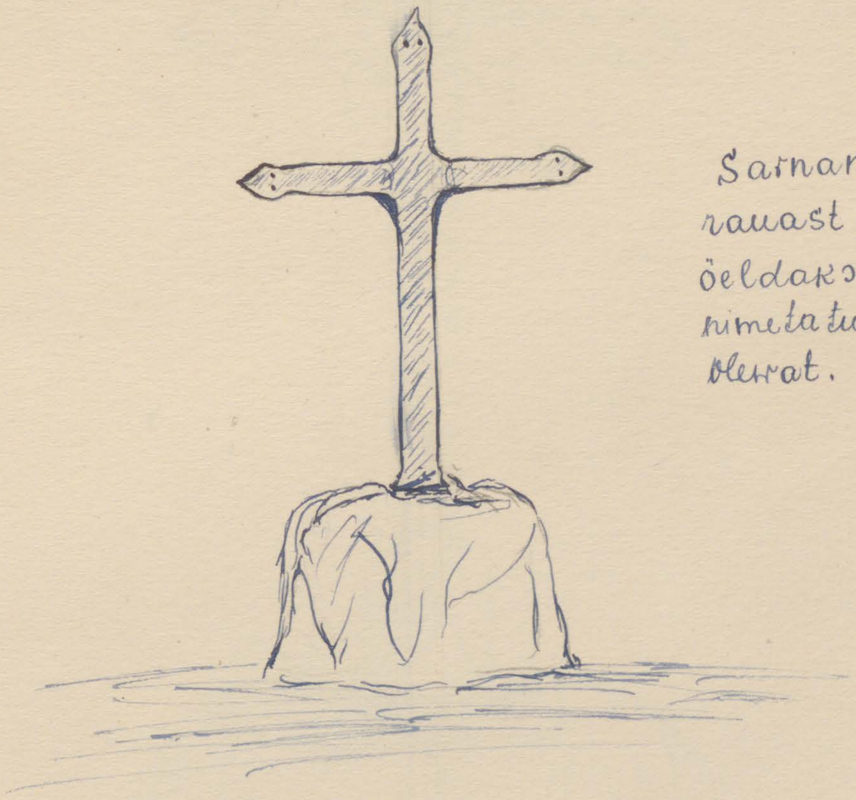

Sarnane rist on rauast taotud ning öeldakse eelpool nimetatud sepa tehtud olevat.

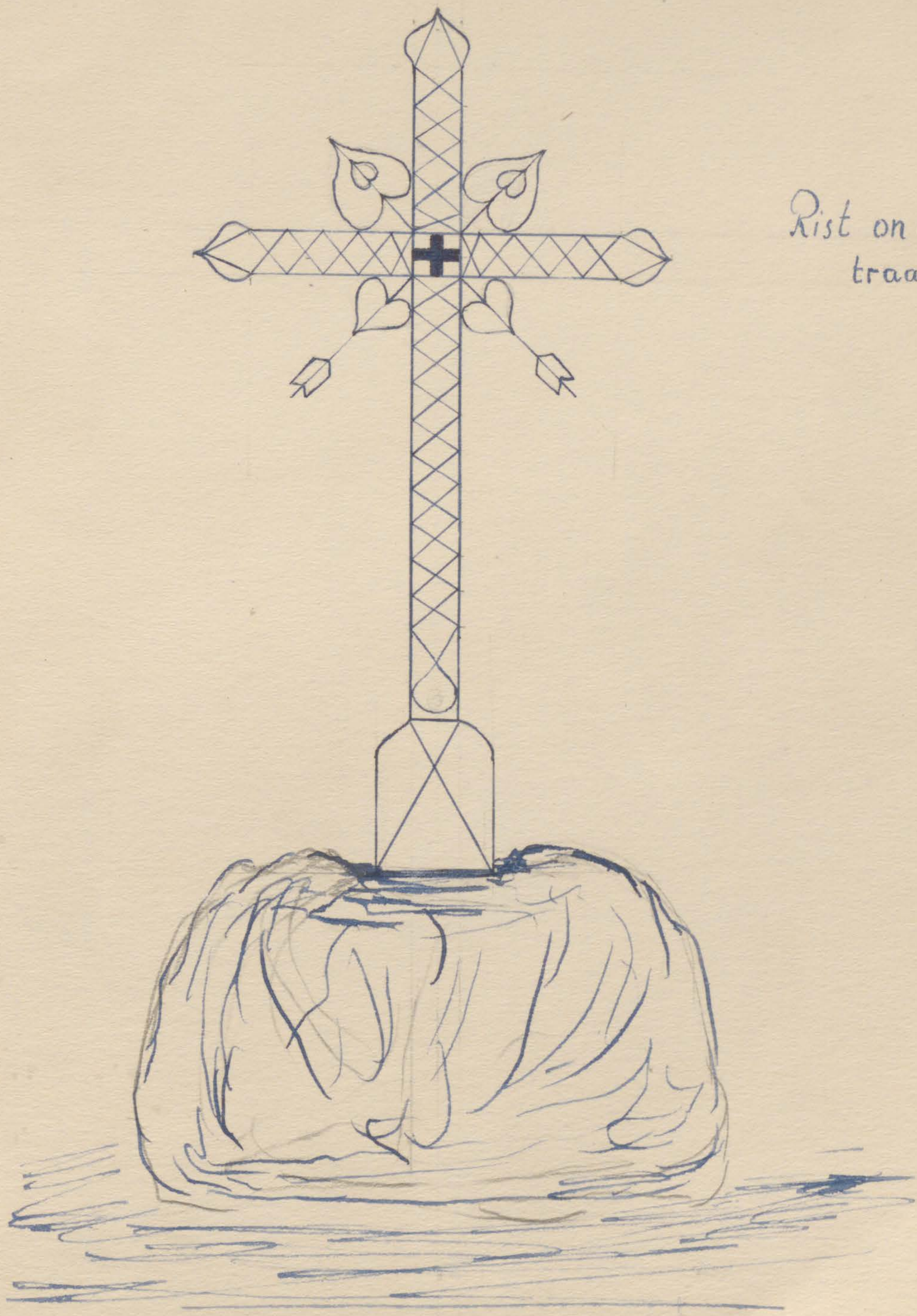

Rist on valmistatud traadist.

XXIV. Kas on muidu veel haudasid ja hauakirju kihelkonnas, kus ja missugused, (perekondlised matuse= paigad, sõjahauad, kooljate hauad kalmud, kirikangrud, katkukalmed) teadaolevad ehk arvatavad vanad hauad ehk matusepaigad kihelkonnas üldse?

Muid hauakirju kihelkonnas ei leidu, küll aga vana matusepaik, mis öeldak=se Põhjasõja aegne olevat. Matusepaik asub Nasja külas, Juhu talu põllul, talust mõnikümmend sammu eemal. See on ümb= ritsevast maapinnast vähe kõrgem ning suurus, mida praegu põllumaaks ei tar= vitata, mis päris vaba maa tükina seisab, pikuti $10\frac{1}{2}$ meetrid ning laiuti 7 meetrid. Matusepaigas asub massiivne kivirist, kir= jateta. Risti kõrgus maapinnast 1 m. 16 cent. Juhu talu peremees Hänna Reinhold rääkis, et ehitanud umbes 6 aastat tagasi saarist lauta, kus saari matusepaiga lähedusest võtnud. Saarikaevamisel olla inimese

luid ning vanu rahasid välja tulnud
Raha mida sealt leidnud, pole sellele
mingisugust väärtust, osanud anda ning
on selle tõttu kaduma läinud.

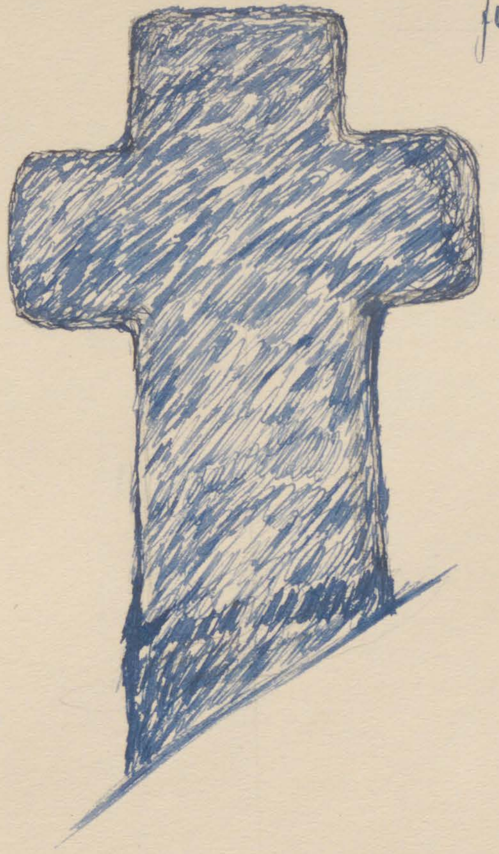

Juhu talu põllul olev
kirjateta kivirist.

XXV. Kas on vanade kirikute ja kabelite asemeid, olgu katoliku või luteriusu ajast ja mis on sääl näha või mis neist teatakse?

Peale praeguse kiriku ning nimetatud matusepaikade, ei tea inimesed rääki, ega leidu ka kiriku arhiivis olevatest dokumentidest, et oleks peale nende olemas veel mõned vanad kiriku või kabeli asemed.

XXVI. Missugused on leiduvad vanad pitserid, mis kiri ja kuju neil on? Kas on mõned vanad plaanid ja vaated kirikutest, abikirikutest, kabelitest ja nende sees olevatist, asjadest ja mis ajast nad on?

Mingisuguseid plaane ega vaateid kirikutest, kabelitest ei leidu. Kiriku pitserid, oleks näha järgmisel leheküljel, kuid vanemad on niivõrd, ära kustunud, et võimata kirjast aru saada.

Puhja Evang.-Luteruse usu Kogudus

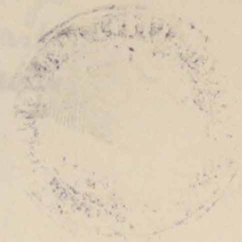

ПЕЧАТЬ КАВЕЛЕХТСКОЙ ЦЕРКВИ

SIGILLUM ECCLESIAE KAWELECHT

ПАСТОРЪ ПРИХОДА КАВЕЛЕХТЪ
ДЛЯ ПАКЕТОВЪ.

SIGILLUM ECCLESIAE KAWELECHT.

PUHJA
Koguduse

XXVII. Mis sisuline on kirikuarhiivis kõige vanem kirjalik materjal ja mis ajast ta on? Kas on kiriku arhiivist teaduspärast dokumente mujale viidud?

Kõige vanemana dokumendina on 1650ne aasta visitatsiooni protokoll, mille sisu sisaldab kiriku sisemise korra vaatlust ning kus leitakse kõik korras olevat.

Teaduspäraste dokumentide mujale viimisest juttu ei ole.

Kas on need protokollid hiljem tööks ära kasutatud?

XXVIII. Praeguse kirikuarhiivi nimekiri liikide järele ja liigid aastate järele! Harulda= sed dokumendid, ka haruldased trükitud raamatud tulevad eriti nimetada, nii näi= teks kõik visitatsjooni protokollid aastate järele, kirikukroonikad ja muud sarna= sed, ära tähendades, kes visitatsiooni toime pani, kes kroonika kirjutas ja mis ajal.

1. Visitatsiooni protokollid:

Visitatsioonide protokolle on arhiivis alates 1650^ne^ aastaga.

I. 28 veebruaril 1650 a. Visiteerisid:

1. Johannes Stalenus general Superintendent.
2. Walter Auerdunck Pastor. mag.
3. H. Busch notar.

Õpetajaks on olnud Christophorus Pegau.

Koguduse elu leitakse korras olevat

II. 21 septembril 1717 a. visiteerisid:

1. Johan Swenski Praost.
2. Joh. Heinrich Gotjan. Senior.

3. Andreas Lyske. Assessor.
4 Tabor Notar.

III. 16 oktoobril 1775 a visiteerisid.
1. Ludwig Wilhelm von Manteufel Kirchen Vorsteher.
2. Otto von Kosen, assessor mobilis.
3. Heinrich Verk Notarius.

IV. 2 juuni 1804 a visiteerisid:
1. Otto Friedrich von Pistohlkors Oberkirchen Vorsteher.
2. Karl Gottlob Sonntag Superiedenent.
3. Major Carl von Meich, assessor mobilis.
4. Praost Franz, Friedrich Asverus Notarius.

Õpetajaks on olnud Joh. Gristian Daniel Spörer.

V. 15 sept 1841 visiteerisid
1 praost Heller von Rappin.
2. Pastor Schütze von Nüggen
3. Pastor Dumpf von Randen
Õpetajaks on olnud August Hollmann.

113

Täielikû nimekirja kokkuseadmist nõutakse ju selles töös aastate järele ja aastate nimetusega!

Siis on veel mõned kooli visitatsiooni ja konvendi protokollid ning inventari raamat 1869st aastast, kuhu ka praegune inventar on märgitud

Samases raamatus seisab. Tule läbi on põlenud.

1. Üks suur hõbedast Patun.
2. Üks vana tinast ristimise vaagen.
3. Üks paar hõbedast altari lühtreid.
4. Üks suur kiriku laekas.
5. Kahepoolega arhiivikapp.
6. 2 ühepoolega arhiivikappi
7. Hõbedast armulaua karikas
8. Plüüstekk altari laualt.
9. Valge altari tekk.

Kroonika.

Kirikukroonika, harilikus köites, mille on kirjutanud alates 1843st aastast õpetaja August Hollmann, sisaldab ka kuni praeguse ajani andmeid

Haruldasi raamatuid ega dokumenta ei leidu.

NB.
Joonis mõlematelt kiwidelt tarwilik!

XXIX. Mis on weel kirikus ehk kihelkonnas mälestusmärkidest, ajalooliselt iseäralise tähelepanu wäärilised.

Rahwa keskel olewa jutu järele on kihelkonnas olemas kaks wanaaegset ohwri kiwi.

Esimene nõnda nimetatud ohwri kiwi asub Tännasilma küla Tatriku talu heinamal, umbes kilomeeter talust eemal ning teine samane kiwi Puhja küla Juraku talu põllul. Mõlemad kiwid on kaunis suured. Nii osutub Tatriku talu heinamal olew kiwi 3 m. 91 cent pikk, 2 m 76 cent lai ning 1 m 3 cent kõrge. Kiwi pealmises osas, on 7 mitte sügawat auku. Augu läbimõõt umbes 10 cent ning sügawus 6 cent. Augud üksteisega pole mitte wõrdsed waid üks teisest natuke suurem, teine wähem. Aukude kohalt on kiwi tubliste murenenud.

Teine kiwi Puhja küla Juraku talu põllul, osutub 3 m. 20 cent pikk, 2 m 63 cent

lai ning 1 meeter kõrge. Kivi pealmine osa on enam-vähem tasane ning milles asub 6 auku, ka see kivi on aukude kohalt tubliste murenenud, arvatavasti on see olnud tule mõju.

Juraku talu peremees härra Juudas rääkis, et umbes 6 aastat tagasi käidud seda kivi vaatamas, kus temal selle kivi lõhkumine ära keelatud.

Puhja

1650.	28. II	V	Kog. A.
1717.	21. IX	V^{pr}	Kog. A.
1775	16. X	V	Kog. A.
1804	2. VI	V	Kog A.
1817	15. IX	V^{pr}	Kog A

PÄEVARAAMAT Puhjas.

kiriklike mälestusmärkide registreerimise töö kohta 1929 aasta suhel.

Karl Puusemp.

PÄEVARAAMAT
Puhjas

Kirikute mälestusmärkide registreerimise töö kohta

1929 aasta suvel.

Karl Tiisenp

102

12 juunil. Sõitsin hobusega Viljandi teel oleva Haage omnibusi peatuskohani ning sealt omnibusiga kuni Puhja kiriku-mõisa. Jõudsin Puhja õhtupoolikul kella 5 ks. Vaatlesin ümbrust ning rääkisin õpetaja hra Markusega töö üle, tutvustasin teda registreerijale antud instruktsioonidega. Vastuvõtt näis väga lahke olevat. Õpetaja proua näitas toa, ning sõnas, et see seeniks minu toaks saab jääma, kuni siin töötan.

13 juunil. Õpetaja tutvustab mind arhiiviga ning märgib, et suurem osa arhiivist on põlenud. Näitab kapis olevaid protokolle, mis tule läbi mustaks suitsenud. Palun inventari raamatut ning hakkan tööd inventariga. Töötan

arhiiwis kuni õhtuni.

14 juunil. Töötan arhiiwis visitatsioonide protokollide waatlemisel.

15 juunil. Töötan arhiiwis, uurides visitatsiooni protokolle.

16 juunil. Pühapäewa hommik. Kiriku kella hääl kõlab läbi hommikuse waikuse kaugele õhuwaldkonda, kutsudes wiimeisi kirikusse. Peagi ilmuwad kirikusse tulejad, mõned jala, mõned hobustega. Üle kirikumõisa õue sammub aeglaselt tüse wanapoolne härra otse õpetaja kantselei sihis. Minu juurde jõudes, teretab lahkelt ning esitab, et on sama koguduse köster. Jutt weereb elawalt. Pärisin, millal kirik on asutatud, seda ei teadnud. Pärisin missugused surnuaiad siin on. Nende kohta andis ta lahkelt seletust ning

lubas peale jumalateenistust mulle surnuaedu näitama tulla. Kell näitab tundi, et aeg kirikusse minna; läheme siis seltsis jumalateenistusele. Peale lõunat, umbes kella 3^{ne} paiku läheme köster hra Peernaga surnuaiale, kus kuni õhtuni viibime.

17. juunil. Loen visitatsiooni protokolle ning teen neist märkusi.

18 juunil. Lõpetan visitatsiooni protokollide vaatlemise.

19 juunil. Hommikul umbes kella kaheksa ajal koputatakse kantselei ukse pihta. Avan ukse, sisse astub vanapoolne mees ning palub õpetaja härraga kokku saada. Jätan võõra istuma, lähen õpetajat otsima. Proua söödab paras jagu anipoegi, räägin temale kokku saamise loost, kus selgub, et õpe-

taja põllul viib. Lubab kohe kedagi järele saata. Tulles tagasi oma vööra juurde ning päride, kas ta vast ei teaks kuhelkonnas olevatest vanaaegseist mälestustest midagi, nagu: vana-aegseist matusekohtadest j.n.e.
Mees tegi järelmõtliku näo, ning sõnas, et muust ma küll midagi kuulnud ei, kui et Nasja külas öeldakse üks Põhja sõja aegne matusepaik olevat. Küsisin siis täpsamalt, palju maad sinna saab ning missugust teed. Vastus, umbes 5 kilomeetrid Rämsi mõisa poole viidavat teed. Sõitsin siis umbes kuni kella 12^{m} ühe hobusega…

20 juunil. Loen ning teen märkusi olevatest konvendi protokollest.

21. juunil. Vaatlen kirikus olevaid asju ning teen neist märkusi vastavale paberile.

106

Lähen ka üles kella ruumi. Sinna viib keerdtrepp, on väga vigane, palju astmeid purunenud. Paaris kohas müüri sees on ka väikesed augud, mis valgust annavad, muidu tee ülespoole täiesti kottpime. Jõuan kiriku laele. Siit edasi redelite kaudu ülespoole, enne kui kellakambri jõudsin.

Teen luugid lahti ning hakkan kellu vaatlema. Kirjutan kõik paberile, mis seal näha.

Lõpuks puutub silma nurgas mitte tarvitatav vasine kell. Silmitsen seda siis igalt poolt, kus ühe ääel leidus kiri Soora Mart 10 Rublit ..!

Jäi mõistatuseks, kust see kell pärit. Alla jõudes küsisin kohe õpetajalt selle kella päritolu, kes mainis, et see kell olevat Soora järve kuivaks laskmisel sealt leitud. Otsustasin ka Soora talust seda järelpärima minna.

22 juunil. Töötan hommiku poole arhiivis. Peale lõunat sõidan õpetaja soovil Elva.

23 juunil. Pühapäeva hommik. Kantselei tungil armulauale kirjutajaid täis. Räägin hra Peernaga, kes seletab, et teadvat rahva jutu järele kahest ohvri kivist. Üks Puhja küla Juraku talu põllul ning teine Tännassilma küla Tatriku talu heinamaal.

Õhtupoolikul käisin nimetatud kive vaatamas.

24 juunil. Jaanipäev. Lähen õpetajaga surnuaia pühale. Rahvast voolab surnuaiale juba vara hommikul. Küll jala, küll hobuste ning autodega. Räägiti, et pole sealses surnuaia-pühal üldse niipalju rahvast nähtud, kui sel aastal. Surnuaialt koju jõudes, sõidavad õpetajale külalised kus nendega juttu ajades, aeg kuni

hilja õhtuni möödub.

25 juunil. Töötan arhiivis, lugedes endise õpetaja Hollmann'i kroonikat. Vahepeal tuleb ka õpetaja arhiivi ning räägib, et tahtvat homme, oma vanemate kodu Pilistvere sõita ning sinna umbes nädalaks jääda. Pöörab ettepanekuga minu poole, et kas ma ei oleks nõus tema äraoleku ajal pühapäeval kirikus jumalateenistust pidama. Andsin jaatava vastuse.

Ei olnu õigust!

26 juunil. Lähen hommikul vana surnuaiale õpetaja Spöreri hauakirjast vesi koopiat tegema. Selleks ühes tarvisminev materjal, nagu paber, riidehari, tükk riiet millega kirja puhastada ning pool pangi vett. Kohale jõudes, algab töö. Kiri on tubliste sammeldanud. ~~kuspuures~~ mille tarvis leidsin teelt ühe pooliku hobuse raua, et sammalt

maha kraapi. Kraapisin siis eelpool nimetatud rauaga sammalt ning puhastasin vee ning lapiga. Pea lõppes vesi otsa. Läksin lähemasse tallu vett tooma. Kulus kuni lõunani, enne kui kivi puhtaks sain. Peale lõunat läksin koopiat tegema. Päev oli kõrvetav. Nagu kivi märjaks tegin, et paberit peale vajutada, nii oli see juba kuivanud. Lõpuks sain paberi küll kivile vajutada, kuid kaua ta seal ei seisnud. Tuli järsk tuule hoog ja paber lendas nagu valge lind lähedal olevale teele. Tulin otsusele, et seda võib teha ainult kas vara hommikul või hilja õhtul. Võtsin kraami kaenlasse ja sammusin Kirikumõisa tagasi.

27 juunil. Tõusen hommikul kell neli üles, et eilset pooleli jäänud koopia tegemist jatkata. Töö osutub paremaks, kuid

kiri paberile tuleb liig tuhm. Oleks tarvis gipsi, kuid kahjuks pole mul seda mitte kaasas. Tuju kaunis halb, et koopia tegemisest suuremat midagi välja ei tulnud.

Teel otsustasin kirikus olevast katoliku aegsest altarikivi ristidest koopiad teha. Selleks, et kirikusse peaseda tõin kellamehe käest kiriku võtmed ning asusin tööle. Esmalt puhastasin kivi vee ning lapiga. Et kivi seina ääres lapiti seisis, selleks pidin paberi kivi külge kleepima, kus nad mõne päeva pärast sealt ära tõin

28 juunil. Töötan arhiivis jatkates lugeda Hollmann'i kroonikat.

29 juunil. Lõpetan kroonika lugemise ning otsustan vaadata neid üksikuid lehti, mis põlemise ajal segi paisatud.

111

30 juunil. Pühapäev. Jutlustan kirikus. Peale lõunat kontrollin andmeid mida, arhiivist olen kirjutanud.

1. juuli. Vaatan ning uurin, arhiivis ühte kui teist protokolli ning lõpetan arhiivi töö

2. juuli Lähen surnuaiale, et ristidelt koopiaid ning joonised teha. Räägin kabeli rahiga, küsides temalt millal võiks see vana-surnuaed asutatud olla. Tema sellest midagi ei tea.

3. juulil. Töötan surnuaial.

4 juulil. Töötan surnuaial.

5. juulil. Mõtlen kuida kiriku sisemusest ülesvõtteid saaks teha. Enesel aparaati ei ole, selleks pöörau

siis küsimusega õpetaja poole, kas
vast siin Puhjas keegi ülesvõtja
ei leidu. Tema ei teadnud siin
kedagi elavat. Rääkis, et mineval
aastal ~~surnud~~ elanud keegi sellane
siin Puhja külas, kes ülesvõtteid
teinud, kuid nüüd elavat Tartus.
Joonistan siis se armulaua riistad.

6 juuli. ? Teen surnuaial koopiaid.

7. Kontrollin andmeid. Töö on
lõpul ning otsustan järgmisel
hommikul koju sõita.

8 juuli. ? Tõusen hommikul kaunis varakult,
et omnibusiga koju sõita. Tänan
kõige lahkuse eest. Võtan oma
väikse kardongi kaenlasse ja
algan kell ½8 sõitu kodu
poole. Jõuan koju kell 9 hommikul.
Tartus pean tööst 1 eksemplari
õpetajale kirjutama.

29 juulil. Otsisin Tartus pildistaja Sellakese üles. Mõned pildid tal Puhjast olid, kuid kiriku sisemine ülesvõte puudus.

30 juulil. Sõitsime pildistaja Sellakisega Puhja, et kiriku sisemusest pilte teha.